

EESTI MAAÜLIKOOL
Põllumajandus- ja keskkonnainstituut

Kaia Koolmeister

LOODUSTURISMI ARENGUVÕIMALUSTEST HIIUMAAL
NATURE TOURISM DEVELOPMENT POSSIBILITIES ON THE
ISLAND OF HIIUMAA

Bakalaureusetöö
Loodusturismi õppekava

Juhendaja: lektor Marika Kose, *MSc*

Tartu 2016

Mina, _____,

(*autori nimi*)

sünniaeg _____,

1. annan Eesti Maaülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud lõputöö

_____,

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on _____,

(*juhendaja(te) nimi*)

- 1.1. salvestamiseks säilitamise eesmärgil,
- 1.2. digiarhiivi DSpace lisamiseks ja
- 1.3. veebikeskkonnas üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Lõputöö autor _____

(*allkiri*)

Tartu, _____

(*kuupäev*)

Juhendaja(te) kinnitus lõputöö kaitsmisele lubamise kohta

Luban lõputöö kaitsmisele.

(*juhendaja nimi ja allkiri*)

(*kuupäev*)

Lühikokkuvõte

Töö eesmärk on analüüsida Hiiumaa loodusturismi olukorda ja tuua välja kitsaskohad ning teha ettepanekuid ja soovitusi loodusturismi arendamiseks. Peamised probleemid on loodusturismi hooajalisus ja loodusturismile spetsialiseerunud kohalike ettevõtete puudumine. Töö käigus uuriti, mis seisus on Hiiumaa loodusturismi objektid ja kuidas saaks neid paremini turismis rakendada. Selleks viidi läbi teiste andmete uuring, selgitamaks välja loodusturismi objektid, mida pakutakse turismiportaalide kaudu, tutvustatakse Hiiumaa turismikaartidel ja mujal avalikus meedias. Valiti välja 49 Hiiumaa olulisimat loodusturismi objekti või sihtkohta ja neid, mille kohta puudus kaasaegne info, külastati. Uuringu põhjal võib järeldada, et Hiiumaal on loodusturismi potentsiaal suures osas ära kasutamata. Üksnes vähesed loodusobjektid kuuluvad turismipakettidesse või moodustavad vaid osa turismimarsruudist.

Abstract

The purpose of current thesis is to analyze the present status of the nature tourism on the island of Hiiumaa and to bring out the shortages, as well as to make some possible suggestions and recommendations. The problem of the nature tourism in Hiiumaa is its seasonality and the lack of the enterprises offering direct nature tourism services. The condition of the nature tourism objects in Hiiumaa has been studied and their improvement and development possibilities have been outlined. 49 nature tourism objects, advertised via Visitestonia.com, Hiiumaa tourism maps and other media were selected for research and those, lacking the contemporary information, were visited. Based on collected information and field visits, the evaluations were made and suggestions given. As a result of the study we can conclude that in Hiiumaa the potential of the nature tourism is mostly unused: only a few nature objects belong to some tourist packages or constitute a part of certain routes.

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	5
1. LOODUSTURISMI OLEMUS.....	7
1.1. Loodusturismi määratlus.....	7
1.2. Loodusturism või rekreatsioon.....	8
1.3. Loodusturismi ressursid Eestis.....	9
1.4. Loodusturismi infrastruktuur.....	10
2. MATERJAL JA METOODIKA.....	12
3. TULEMUSED.....	13
3.1. Loodusobjektide ankeedid.....	13
3.2. Hiiumaa majutusasutuste kodulehtede analüüs.....	55
3.3. Hiiumaa giidide tegevuse analüüs.....	58
4. ARUTELU.....	59
KOKKUVÕTE.....	61
SUMMARY.....	63
Kasutatud kirjandus.....	65
LISAD.....	71

SISSEJUHATUS

Käesolev töö uurib Hiiumaa loodusturismi hetkeolukorda ja arenguperspektiive. Töö problemaatika on oluline kohalikus, ehk Hiiumaa maakonna kontekstis. Uurimisküsimuseks on, et mis seisus on võimalikud loodusturismi objektid ja kas on võimalik midagi valdkonnas parandada. Selleks kaardistasin 49 Hiiumaa loodusturismi objekti, kaasa arvatud RMK Hiiumaa puhkeala objektid, ja vaatasin, mis seisukorras need on. Jälgisin põhiliselt infrastruktuuri olemasolu ja heakorda ning turundust. Lisaks uurisin objektide kuuluvust pakettidesse ja marsruutidesse.

Teema on oluline, sest Hiiumaa loodusel on külastajatele palju pakkuda, aga saarel paiknev loodusressurss ei ole piisavalt eksploateeritud. Samuti puudub portaal või väljaanne, mis kajastaks kõiki Hiiumaa loodusturismi objekte, kaasa arvatud RMK puhkekohti. Viimane Hiiumaa turismi arengukava koostati 2005. aastal. Neile, kellel plaanis rajada Hiiumaale loodusturismi ettevõtte, saavad mu töö kaudu aimu saarel paiknevatest ressurssidest.

Hiiumaa on loodusturismi seisukohalt väga rikas saar. Siinsele tagasihoidlikule mere- ja maa-alale mahub palju nii välis- kui ka kodumaal tähelepanu pälvinud huviväärsusi. Siin on näiteks kuus hiidrahnu kui ka maapõue mattunud iidne Kärkla meteoriidikraater. Kassari saarel on kadakased karjamaad, Kõpus Läänemere-äärne vanim ja kõrgeima tulega tuletorn. Kallaste pangal on paene astang, Käina lahel roostikud ning Väinameres Hiiumaa laiud (Suuroja 2014).

Töö eesmärk on kaardistada loodusturismi objektide füüsiline ja virtuaalne hetkeolukord ning anda soovitusel objektide edasiseks arendamiseks ja paremaks eksponeerimiseks. Tulemuste osas muuhulgas analüüsisin Hiiumaa turismiinfo lehekülgi, külastasin objekte ja fikseerisin olulise ankeedi alusel. Intervjueerisin Urmas Seliranda ja Helgi Põllot valitud objektide kasutamisest nende marsruutides, analüüsisin kogutud andmeid ning andsin omapoolsed soovitusel.

Analüüsisin veel Hiiumaa majutusettevõtete kodulehekülgi ja vaatasin, kas nad soovivad külastada kohalikke loodusväärtusi, mis oleks samas minu vaatlusalused objektid. Samuti uurisin, et ehk pakuvad need majutusasutused ise loodusturismi teenuseid, marsruute või pakkete.

Hüpotees on, et Hiiumaa loodusturismi potentsiaal on suur, kuid ei leia piisavat kasutust.

Soovin tänada oma juhendajat Marika Koset sisuka tagasiside ja igal kokkusaamisel saadud inspiratsiooni eest. Samuti Urmas Seliranda ja Helgi Põllot intervjuu läbiviimiseks aja leidmise eest.

1. LOODUSTURISMI OLEMUS

1.1. Loodusturismi määratlus

Erialases teaduskirjanduses puudub üks üldine ja tunnustatud loodusturismi määratlus (Erllich 2013). Siiski võib loodusturismi defineerimisel esile tuua kaks omavahel seotud ja osaliselt ühtivat käsitust: looduspõhine turism (*nature-based tourism*) ning loodusturism (*nature tourism*) (Consumetric 2008). Peaaegu alati kasutatakse erialastes teadusajakirjades loodusturismi alaseid uuringuid tutvustavates artiklites mõistet 'looduspõhine turism' (*nature-based tourism*) (Erllich 2013). Loodusturismi all peetakse valdavalt silmas looduses toimuvat turismi, kus turisti primaarseks tagamõtteks on looduse tundmaõppimine või nautimine. Kanada British Columbia provintsis defineeritakse looduspõhist turismi järgnevalt: „Looduspõhine turism viitab turismielamustele, mis otseselt või kaudselt sõltuvad looduskeskkonnast ning vajavad läbiviimiseks maismaad või veekogu“. Selle definitsiooni kohaselt ei ole turisti tähtsaimaks ajendiks looduse tundmaõppimine või vaatlemine. Sellisel juhul käivad loodusturismi mõiste alla ka ekstreem- ja seiklussport, erinevad aktiivsed tegevused, mis toimuvad loodusmiljööös (Consumetric 2008).

Mitmed Skandinaavia autorid ei anna loodusturismile ainuvõimalikku määrangut, nad iseloomustavad loodusturismi nelja temaatilise tunnuse abil, millede koosesinemisel on tegu loodusturismiga: 1) tegevuses kaasalöömine, 2) looduskeskkonnast tingitud (külustus)elamused, 3) külastajad loodusmiljööös, 4) normatiivsed aspektid, mis on seotud jätkusuutliku arenguga ja kohaliku omapära silmas pidamisega (Fredman *et al.* 2012, Fredman, Tyrväinen 2010, Ehrlich 2013 kaudu).

Maailma Turismiorganisatsiooni (UNWTO) määratluse järgi on loodusturism turismi vorm, mis põhineb looduse väärtustamisel ja vaatlemisel. Loodusturismi täpsemaks defineerimiseks tuleb eristada loodusturismi kitsamas ja laiemas tähenduses. Looduspõhine turism (*nature based tourism*) hõlmab laiemas tähenduses kogu turismi, milles loodus on ressursiks, nt osa aktiivpuhkusest ja orienteerumismängud. Aktiivset puhkust looduses saab vaadelda loodusturismi osana siis, kui tegemist on turismitoodetega, milles loodus on väärtustatud. Kitsamas tähenduses hõlmab endas konkreetsete loodusobjektide (nt. putukate, loomade,

kaitsealade) pildistamiseks või/ja vaatluseks korraldatavaid ringkäike. Veel on oluline, et loodusturismi ei võrdsustataks ökoturismiga, mis eeldab täiendavat säästlikku lähenemist (MTÜ Eesti Maaturism 2010).

Loodusturismi olemuseks on pakkuda loodusteadmisi ja –elamusi. Põhilisel kohal on loodusressursid ja nende taluvusvõime. Eestis on loodusturismi arenduseks head tingimused, sest siin on palju mitmekesiseid looduspiirkondi ja rahvastik paikneb hõredalt. Enamlevinud loodusturismiteenused on looma- ja linnuvaatlusretked, eripalgelised matkad ning loodusfotograafia, siia alla käivad veel kalastus- (*tourist fishing*) ja jahiturism (*tourist hunting*) (Ardel 2015).

Loodusturism võib palju varieeruda, ulatudes passiivsest (maalimine, vaate nautimine) aktiivse tegevuseni (*rafting*, mägiljalgrattasõit) ja tarbivast (jahipidamine, kalastamine) mitte-tarbiva tegevuseni (linnuvaatlus, jalutamine) (Bell *et al.* 2007).

1.2. Loodusturism või rekreatsioon

Turismi ja rekreatsiooniga seotud terminoloogia on mõnevõrra ebaselge (Bell *et al.* 2007). Rekreatsiooni ja turismi (kui majandusharu) vahel vahetegemine ja omavahel segiajamine on Eestis üheks probleemiks (Ruukel 1998, Heinsaar 2001 kaudu). Vabas õhus veedetava puhkuse (*outdoor recreation*) ja loodusturismi eristamisel tekkivad raskused on loodusturismi ühtse definitsiooni puudumise põhjuseks (Fredman, Tyrväinen 2010, Erlich 2013 kaudu). Turismi korral maksab ressursi kasutamise eest lõpptarbija ehk turist, rekreatsiooni korral riik ehk maksumaksja (Ruukel 1998, Heinsaar 2001 kaudu). Soome loodusturismi riiklikus arengukavas on selline määratlus: „Mõneti kitsama definitsiooni kohaselt on loodusturism turism, mis sisaldab rekreatsiooni looduskeskkonnas“ (Consumetric 2008).

Rekreatiivsed tegevused varieeruvad väga passiivsest, nagu lõõgastavalt istumine või vaate nautimine, väga aktiivseni, nagu näiteks mägirattaga sõitmine, suusatamine või ratsutamine. Need hõlmavad nii üksinda toimuvad tegevused nagu individuaalsed jalutuskäigud kui ka tegevused suuremates gruppides nagu näitels perepiknikud või matkad sõpruskondadega (Bell 1997). Rekreatiivsete tegevuste asukohaks võivad olla väga erinevad paigad, alates avalikest parkidest ja eraaedadest linnametsade, veeteede ja rannikuni. Tegevused võivad toimuda ka

järvede ja teiste veekogude ümbruses, metsades, maakohtades, mägipiirkondades ja mujal metsikus looduses.

Motiivid võivad kõikuda aktiivsest treeningust vormi hoidmiseks, lõõgastuse ja igapäevaelust põhjustatud stressi vähendamiseni (Bell *et al.* 2007). Termin rekreatsioon viitab tegevustele, mida inimesed võtavad ette väljas, kohtades, kus nad pääsevad ligi loodusele või haljasaladele, peamiselt osana nende igapäevasest või nädalavahetuse rutiinist (Bell *et al.* 2007).

Loodusturism on termin, mis hõlmab tegevusi, mida inimesed naudivad puhkusel olles ja mis keskendub loodusega haakumisele. Tüüpiliselt see tähendab reisimist ja ööbimist rahvusparkides, metsades, järvede ja mere ääres, maakohtades või nende läheduses. Samuti tegevustes osalemist kasutades neid ümbruskondi ja kokkusobivust nende loomulike omadustega (Bell *et al.* 2009).

Anna Pollocki (2015) käsitluses on rekreatsioon samatähenduslik taasnoorenemise kontseptsiooniga, mis tähendab kadunud tasakaalutunde ja korra taasloomist. Mittekommertsiaalse rekreatsiooni ja loodusaladel toimuva kommertsturismi vahele eralduspiiride tõmbamine on keeruline, sest piirid nende tegevuste vahel on muutunud aina hägusemaks. Näiteks nii turism kui ka rekreatsioon jagavad samu ressursse, mõnikord samu avalikke teenuseid ja konkureerivad sama aja ja raha eest (Carr 2002 ja McKercher 1996, Tangeland, Aas 2011 kaudu).

1.3. Loodusturismi ressursid Eestis

Eesti on loodusturismi seisukohalt väga rikas maa. Siin on inimkäest vähe mõjutatud, liigilise ja maastikulise vaheldusrikkusega loodus (Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium 2013). Samuti üle 1500 laiu ja saarega 3793 kilomeetri (sh. saared) pikkune rannajoon (Eesti rannajoon 2011). Nõukogude aegsete kitsenduste ja Eesti hajaasustuse tulemusena on iseloomulikud maastikud, nagu rabad, metsad, pärandkooslused kui ka neile kooslustele omane liigirikkus, hästi säilinud (Consumetric 2008; Loodusturismi tegevusplaan 2010). Koos territoriaalmerega on Eesti pindala 69 000 km². Sisevete pindala moodustab sellest pisut üle 2000 km² ja maismaapindala 43 200 km². Maismaast viiendik on kaetud rabade ja

soodega, kolmandik on agraarmaa ning üle poole moodustab metsamaa (Consumetric 2008). Maastik Eestis on rikkalik – põllud varieeruvad metsade ja soodega, maa kohtub merega, vaatele annavad ilmet põlised talukohad, laiud ja saared, mõisahooned, linnusevaremed ja rändrahnud. Juba mõnekümne kilomeetri läbimisel muutuvad meeleolud ja vaated. Kohalik loodus ei kõida sügavate orgude ega kõrgete mägede. Isegi lilled on siin põhjamaiselt väikeste õitega. Kuid tagasihoidlik pealispind peidab endas suurt sisemist rikkust (Looduspuhkuse teema juhend 2012).

Loodusturismi toodete pakkumiseks on sobiv kuni 2/3 Eesti pindalast. Loodusturismiga tegelemiseks soodustavaks pinnaks loetakse territoriaalmerd, soid, metsamaid ja sisevesi (Consumetric 2008). Antud osatähtsus on märgatavalt suurem kui teistes Euroopa riikides. Kaitsealasid on Eestis umbes 380, koos Natura2000 aladega on 16-17% Eesti maismaast kaetud looduskaitsete piirangutega (Consumetric 2008).

Haruldasi pärand- ehk poollooduslikke kooslusi – luha-, puis- ja rannaniite, loopealseid ning teisi poollooduslikke rohumaid on Eestis suhteliselt palju säilinud. Eestis on üle 700 jõe ja 1000 järve. Looduslike koosluste balansist ning heast seisukorrast annab tunnistust veel säilinud elujõulised suurkiskjate populatsioonid. Euroopa kontekstis peetakse Eestit väga heaks linnuvaatlusmaaks. Eesti loodusturismi väärtused on veel rahvuspargid ja taimestik (Loodusturismi tegevusplaan 2010).

Eesti looduse suureks varanduseks on veel neli erisugust aastaaega. Eesti looduse tugevusteks, mida turismis saab ära kasutada, on lisaks kultuuri- ja looduspärandi seotus, väikesed vahemaad, relatiivselt hea infrastruktuur, karstialad, üleujutused, pankrannik, ligipääsetavus merele ja liigendatud rannik (Loodusturismi tegevusplaan 2010).

1.4. Loodusturismi infrastruktuur

Lisaks loodusressurssidele on loodusturismiteenuste ja –toodete pakkumiseks vajalik ka abistava infrastruktuuri eksisteerimine. Olulise tähendusega infrastruktuuriks loodusturismi aspektist on loodusobjektide lähedale pääsemiseks heatasemelised teed (Consumetric 2008). Samuti piisava kvaliteediga turismiinfo, sealhulgas infokeskused, -tahvlid, -viidad ja –kioskid, vaateornid, kaardid, külastuskeskused, laudteed, matka- ja loodusrajad (Loodusturismi tegevusplaan 2010). Samamoodi ka toitlustuse ja majutuse kui toetava infrastruktuuri

olemasolu. Viimasel ajal on Eestis agaralt tegeletud matkaradade ja loodusobjektide viidastamise ja korrastamisega (Consumetric 2008).

Kui infrastruktuuri järgida ja mööda ettevalmistatud radu liikuda, on külastajate negatiivne mõju väiksem (Reimann 2010).

Riiklik Looduskaitsekeskus ja RMK on olnud tähtsad infrastruktuuri rajajad. Üle poolte Eesti matkaradadest on nende loodud. Suuresti eurorahade toel on arendustööd teinud ka kohalikud omavalitsused, kes on samamoodi matkaradu edendanud. Kohalike omavalitsuste poolt arendatud infrastruktuuri korral on tihti probleemiks matkaradade ja loodusobjektide hilisem edasiarendamine ja korrastamine, sest selleks napib valdajatel sageli vahendeid ja järelikult ei tehta seda regulaarselt. Välisturistidel on relatiivselt keerulisem vajamineva infrastruktuurini ja informatsioonini jõudmine, sest viidastus on suunatud sisekülastajatele (Consumetric 2008).

2. MATERJAL JA METOODIKA

Esiteks tegin turismiinfot koondavate kodulehtede ja kirjanduse põhjal uuringu ja valisin 31 loodusturismi seisukohast olulist objekti, mis võivad looduses viibijatele potentsiaalselt huvi pakkuda. Lisasin ka RMK Hiiumaa puhkeala objektid, mis on samuti olulised looduspuhkuse sihtkohad. Hiiumaa turismikataloogis on 31 üldist vaatamisväärsust märgitud, Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil aga 35. Nendel kaartidel pakutud objektidest tõin ma oma töös välja vaid 13. Keskendusin rohkem loodusobjektidele ja taatsin esile tuua kohti, mida tavaliselt Hiiumaa turismikaartidel pole ning kuhu paljud tavakülastajad ei satugi.

Teiseks külastasin valikusse jäänud objektidest 35. perioodil 27.02.15-16.05.16. Tegin kohapeal märkmeid, mis puudutasid objekti heakorda, viitasid, ligipääsetavust, infoaluste seisundit. Ülejäänud 14 objekti kohta oli olemas kaasaegne info kodulehtedel koos pildimaterjaliga, olin neid ka viimase aasta jooksul ise külastanud. Kirjeldasin objektide asukohta, infot, turundust, ligipääsu, seisukorda, väärtust, kuuluvust pakettidesse ja andsin omapoolsed soovitusel (Lisa 1).

Kolmandaks tegin Hiiumaa majutusasutuste kodulehtede uuringu. Tutvusin 61 Hiiumaa majutusasutuse koduleheküljega 12. mail 2016. a.

Neljandaks intervjuerisin Hiiumaal tegutsevaid (loodus)giide Urmas Seliranda ja Helgi Põllot. Intervjuudeks oli ette valmistatud tabel, kus olid valimis olevad objektid ja palusin giididel teha vastavatesse kohtadesse märkmed selle kohta, milliste loodusobjektide juurde nad turiste viivad. Intervjuu toimus vabas vormis, küsimusi polnud ettevalmistatud. Kuulasin, mida giididel öelda oli ja vaatasin, kuhu vestlus välja jõuab. Sain teada, mis neid kannustab ja mis tulevikuvision neil on seoses oma giiditöö ja Hiiumaa loodusturismiga.

Viiendaks koondasin andmed ja tegin analüüsi.

3. TULEMUSED

Käesolevas peatükis on kirjeldatud Hiiumaal loodusturismi seisukohast oluliste või huvipakkuvate objektide füüsilist olukorda, ligipääsetavust, info olemasolu ja olemasolevat kasutust, kui selle kohta leidis infot.

3.1. Loodusobjektide ankeedid

Järgnevalt 49 valitud loodusobjekti ankeedid. Kirjeldasin iga objekti puhul asukohta, infot, turundust, ligipääsu, seisukorda, väärtust, teenuse või toote olemasolu ja parandusvõimalusi.

Kukka kivi

Asukoht: eramaa, Kukka küla, Pühalepa vald.

Info: Kukka kivi (Joonis 1.) on Hiiumaa suurim ja Eestis suuruselt 5. rändrahn (Leito 2007).

Joonis 1. Kukka kivi. Autori foto. 19.03.15

Turundus: Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil ja puhkaestis.ee lehel kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: kivini jõudmiseks tuleb paar kilomeetrit kruusateel sõita. Parklat pole, parkimine tee äärde. Ringikeeramise võimalus teetasku näol. Pääseb ligi rattaga, autoga ja bussiga. Jalgsi tuleb läbida 0,5 km. Asfalttee pealt oli hästi viidastatud, lausa 4 korda. Alates viimasest viidast, mis

näitas 0,5 km, oli kivini jõudmine keeruline. Alguses läheb sissetallatud väike rada, aga

hiljem tuleb karjaaed ette ja sealt edasi aia ning metsa vahelt kõndides on kivi asukoht vaid aimatav. Kivini jõudmiseks tuleb kaks korda elektrikarjust ületada. Leidsin kivi üles alles teistkordsel objekti külastamisel.

Seisukord: tualett, prügikast ja piknikukoht puuduvad. Infotahvel viltu, toetub puule. Üldiselt on objekt heas korras.

Lugu/väärtus: mandrijääga põhjast siia kantud rändrahn. Hiiumaa kaitstav looduse üksikobjekt.

Toode/teenus: Kukka kivi on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Heltermaa-Suuremõisa-Hellamaa-Kärdla jalgrattamarsruudist. Kivi on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: Infotahvel tuleb kindlalt maasse paigutada või välja vahetada. Viimane teerada, mis kivini viib, võiks olla viidastatud.

Põhilise leppe kivid

Asukoht: eramaa, Pühalepa küla, Pühalepa vald.

Info: Põhilise leppe kivid (Joonis 2.) on 3 m kõrgune ja 16 m läbimõõduga graniitkividest hunnik.

Joonis 2. Põhilise leppe kivid. Helena Kivi.
27.02.15

Turundus: Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil ja puhkaestis.ee lehel kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: suunav viit näitab Kärdla-Heltermaa maanteelt. Kivid asuvad kruusatee ääres, kuhu tuleb ka auto jätta. Parkla puudub. Pääseb ligi rattaga, autoga ja bussiga. Üsna kitsas tee, bussiga ümberkeeramine raskendatud.

Seisukord: tualett, prügikast ja piknikukoht puuduvad. Infotahvel pea täielikult pikali. Vana puidust silt on puude vahel pikali. Infostend ära pleekinud.

Lugu/väärtus: Hiiumaa kaitstav looduse üksikobjekt. Kultuurimälestiste registris. Paigaga on seotud mitmed lood ja legendid. Oletatakse, et tegemist on täielikult püha paigaga: põline hiiekoht, tähtsate lepete sõlmimise, jumalaga arupidamise koht (Põllo 2004).

Toode/teenus: Põhilise leppe kivid on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Heltermaa-Suuremõisa-Hellamaa-Kärdla jalgrattamarsruudist. Kivid on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: uus infotahvel ja –stend tuleks paigaldada. Samuti puude vahel pikali olev vana infotahvel likvideerida.

Helmerseni kivikülv

Asukoht: eramaa, Hausma küla, Pühalepa vald.

Info: Helmerseni kivikülv (Joonis 3.) on 0,5 ha suurusel maa-alal üle 80 asuva kivi, mida jää on sinna kandnud.

Joonis 3. Helmerseni kivikülv. Autori foto.
27.02.15

Turundus: Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil ja puhkaestis.ee lehel kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: viit näitab lennujaama teelt. Parkimine üsna kitsa kruusatee äärde. Sõiduauto ja rattaga hea ligipääs, bussiga ringikeeramiseks ruumi pole.

Seisukord: tualett, prügikast ja piknikukoht puuduvad. Objekti seisukord on hea.

Lugu/väärtus: kõige suurem grupp soome päritoluga rändrahne Baltimaal. Hiiumaa kaitstav looduse üksikobjekt.

Toode/teenus: Helmerseni kivikülv on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Heltermaa-Suuremõisa-Hellamaa-Kärdla jalgrattamarsruudist. Kivikülv on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: väike parkla võiks olla ja ringikeeramise võimalus.

Kõpu suurkivi

Asukoht: riigimaa, Ülendi küla, Hiiu vald, Kõpu looduskaitseala, Lepistupao sihtkaitsevöönd.

Info: Kõpu suurkivi (Joonis 4.) nimetatakse veel Lepistepao suurkiviks. Hiiumaa suuruselt teine, aga kõrguselt esimene rändrahn

Joonis 4. Kõpu suurkivi. Autori foto. 19.03.15

Turundus: RMK loodusega koos lehel puhkekohana kirjas. Hiiumaa 2016. a turismikataloogis ja puhkaeestis.ee lehel puudub.

Ligipääs: väga hästi viidastatud, asfalttee pealt näitas 1 viit ja alla keerates 3 viita. Alguses kruusatee, siis läheb üle metsateeks. Auto saab jätta kivist umbes 1 km kaugusele parklasse.

Seisukord: tualett ja prügikast puuduvad.

Istumiseks mõeldud pink olemas. Objekti seisukord on hea.

Lugu/väärtus: Hiiumaa kaitstav looduse üksikobjekt. Muistend räägib, et Vanapagan tahtnud kiviga sulgeda äsja valminud kabeli ust. Peale kukelaulu kuulmist külast, jooksnud vanakuri hirmuga Roma metsa, kus visanud kivi teda sajatavale rongale järele. Kivi kukkunud paos kasvavasse lepikusse (Leito 2007).

Toode/teenus: kivi on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: võiks olla infotahvel kivi andmetega ja legendidega.

Tärkma ohvritamm

Asukoht: eramaa, Tärkma küla, Emmaste vald.

Info: vanus üle 600 aasta, kõrgus 12 m, ümbermõõt üle 5 m.

Turundus: Tärkma ohvritamm (Joonis 5.) pole Hiiumaa 2016. a turismikataloogis ja puhkaeestis.ee lehel kirjas.

Joonis 5. Tärkma ohvritamm. Autori foto. 19.03.15

Ligipääs: asub kruusatee ääres, kuhu tuleb ka auto jätta. Parklat pole. Objekti oli raske leida, sest Emmaste asula suure tee peal viita pole. Viit on alles asulast Tärkma külasse sisse sõites.

Seisukord: infostend on kahjustusi saanud. Tamm on heas seisus.

Lugu/väärtus: kaitse all olev puu. Kultuurimälestiste registris. Suuliste

pärimuste järgi toodi endistel aegadel tamme juures ohvreid.

Toode/teenus: tamm on üks vaatamisväärsustest, kuhu giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: Emmaste asula suure tee pealt võiks ka viit näidata ohvritamme poole. Vähemalt kaks Hiiumaa rahvapärimustega seotud puud, Ülendi niinepuu ja Tärkma ohvritamm, võiks objektidena olla osa turismipaketist. Samuti võiksid kohalikud giidid inimesi sinna viia ja rääkida kohaga seotud uskumusi ja legende. Inimestele meeldivad uskumatud lood kunagistest pühapaikadest.

Ülendi niinepuu

Asukoht: eramaa, Ülendi küla, Hiiu vald.

Info: Ülendi niinepuu (Joonis 6.) on Hiiumaa kõige legendaarsem põlispuu, nimetatakse ka Püha pärnaks ja Ohvripärnaks.

Turundus: Hiiumaa 2016. a turismikataloogis ja puhkaeestis.ee lehel puudub.

Ligipääs: asfalttee pealt suunav viit. Puu asub kitsal külavaheteel, parkla puudub.

Seisukord: 1989. a põlema pandud, peale seda hakkas elujõulisi vesivõsusid ajama tüükast. Infotahvel on heas seisus.

Lugu/väärtus: looduskaitse all olev puu. Peale põlemist muutus põlispuu unikaalseks, kuna tüve ümbermõõt oli suurem puu kõrgusest. Ülendi pärna tüvi koosneb üleni pakkadest. Arvati, et puu aitab ravida nakkushaigusi ja paiseid (Leito, objekti külastatud 19.03.15).

Joonis 6. Ülendi niinepuu. Autori foto. 19.03.15

uskumatud lood kunagistest pühapaikadest.

Toode/teenus: püha pärn on üks vaatamisväärsustest, kuhu giidid Urmas Selirand ja Helgi Põllo külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: vähemalt kaks Hiiumaa rahvapärimestega seotud puud, Ülendi niinepuu ja Tärkma ohvritamm, võiks objektidena olla osa turismipaketist. Samuti võiksid kohalikud giidid inimesi sinna viia ja rääkida kohaga seotud uskumusi ja legende. Inimestele meeldivad

Kärdla arteesia kaevud

Asukoht: eramaa, Tiigi ja Aia tänav, Kärdla linn, Hiiu vald.

Info: survealine põhjavesi, mis on tekkinud meteoriidikraatri viltustest paekihtidest, jõuab maapinnale läbi 10-15 m sügavusele surutud torude.

Turundus: Kärdla arteesia kaevud (Joonis 7.) on puhkaestis.ee lehel olemas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud.

Joonis 7. Arteesia kaev Aia ja Pika tänava nurgal. Autori foto. 28.02.15

Ligipääs: suunavad viidad puuduvad. Hästi ligipääsetavad, asuvad tänavate ääres, kuhu saab ka auto parkida.

Seisukord: heas korras. Lähiaastatel paigaldatud suur arteesia kaeve tutvustav infotahvel Aia tänaval.

Lugu/väärtus: 455 miljonit aastat tagasi langes praeguse Kärdla linna piirkonda meteoriit, mis läbis paari sajandiksekundiga vee ja merepõhja ning plahvatas umbes 200 meetri sügavusel maapinnal asundis merepõhjas. Plahvatus nihutas aluspõhja paeplaadid viltuselt püstakile,

mille tulemusel sai Kärdla linn arteesia- ehk survealine põhjavee.

Toode/teenus: Arteesia kaevud on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Tahkuna jalgrattamarsruudist. Kaevud on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: arteesia kaevusid võiks rohkem reklaamvoldikutesse ja – brošüüridesse paigutada Kärkla atraktsioonide alla.

Kurisoo neeluauk

Asukoht: eramaa, Kurisu küla, Emmaste vald.

Info: Kurisoo neeluauk (Joonis 8.) on looduskaitseline objekt, karstivorm.

Joonis 8. Kurisoo neeluauk. Autori foto. 28.02.15

Turundus: Hiiumaa 2016. a turismikataloogis ja puhkaestis.ee lehel puudub.

Ligipääs: suunavad viidad nii Harjult kui ka Leisilt. Parkimine asfalttee äärde, auguni pääsemiseks tuleb jalgsi ületada kraav.

Seisukord: augu juurde jõudmiseks tuleb

ületada paari ebakindla palgiga kraav.

Looduskaitseobjekti silt pikali kukkunud.

Infostend on ära kulunud. Augu ümbrus hooldamata.

Lugu/väärtus: neeluauk, mida rahvas on nimetanud ka kurisuteks ehk kurjadeks suudeks, kujutavad endast karstivorme. Karstinähtuse põhjustab mitme teguri koosmõju, tähtsaim neist on aluspõhjakivimi suhteliselt hea lahustuvus vees. Kurisoo neeluauk on vannisarnane rohtunud karstinõgu pikkusega kuni 40 m ja sügavusega 3,5 m. Põhja lohkudes on vettneelavad augud sügavusega kuni 0,5 m. Neeluauk on seotud lugudega Leigrist (Heinsalu 1977).

Toode/teenus: neeluauk on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: kraavi ületamiseks võiks olla väike sild. Samuti tuleb infostend välja vahetada. Looduskaitseobjekti silt tuleb korralikult maasse paigutada ja neeluauku ümbrust

hooldada. Neeluaugud võiksid samuti olla loodusturismi paketi osa, sest nende kohta on palju vanarahva legende, mida inimesed jäävad tavaliselt huviga kuulama.

Uuejärve neeluauk

Asukoht: eramaa, Harju küla, Emmaste vald.

Info: Uuejärve neeluauk (Joonis 9.) on looduskaitseline objekt, karstivorm.

Turundus: Hiiumaa 2016. a turismikataloogis ja puhkaeestis.ee lehel puudub.

Ligipääs: suunavad viidad nii Leisilt kui ka Harjult. Parkimine kruusakattega tee äärde.

Seisukord: sildid korras, aga objekt on hooldamata.

Joonis 9. Uuejärve neeluauk. Helena Kivi. 28.02.15

Lugu/väärtus: mõnedes legendides on juttu

sellest, kuidas kurisusse neelduv vesi viib kaasa mõne eseme, looma või isegi inimese (Uuejärve neeluaugu infotahvel, külastatud 28.02.15).

Toode/teenus: neeluauk on üks vaatamisväärsustest, kuhu giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: neeluaugud võiksid samuti olla loodusturismi paketi osa, sest nende kohta on palju vanarahva legende, mida inimesed jäävad peaaegu alati huviga kuulama.

Kurisu neeluauk

Asukoht: eramaa, Kurisu küla, Hiiu vald.

Info: Kurisu neeluauk (Joonis 10.) on looduskaitseline objekt, karstilehter.

Turundus: puhkaeestis.ee lehel kirjas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub.

Ligipääs: Lauka asulast kruusasele külavahetele jõudes hargnes tee vahepeal kolmeks ja polnud viita, kuhu edasi sõita. Asub kruusatee ääres, sinna samasse tee äärde jäetakse auto.

Seisukord: infotahvel ja objekt korras.

Lugu/väärtus: neeluaugu kohta on käibel mitmeid legende. Teatakse rääkida lugu tüdrukust, kes viinud tööst väsinud härjad kurisule jooma. Vesi olevat nad neelanud. Pihla talu karjamaalt mitu kilomeetrit eemal, kus neeluaugu veed jälle maa peale tulevad, leitud vaid tüdruku punane juuksepaal (Kurisu neeluaugu infotahvel, külastatud

Joonis 10. Kurisu neeluauk. Autori foto. 19.03.15
19.03.15).

Toode/teenus: neeluauk on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: külavahetele võiks ühe suunava viida lisada. Neeluaugud võiksid samuti olla loodusturismi paketi osa, sest nende kohta on palju vanarahva legende, mida inimesed jäävad tavaliselt huviga kuulama.

Kaibaldi liivik

Asukoht: riigimaa, Kanapeeksi küla, Hiiu vald, Pihla-Kaibaldi looduskaitseala, Kaibaldi sihtkaitsevöönd.

Info: Kaibaldi liivik (Joonis 11.) on Eesti suurim lahtise liivaga ala (10-15 ha).

Turundus: puhakeestis.ee lehel info puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub.

Ligipääs: liivikuni jõudmiseks tuleb umbes 7 kilomeetrit kruusa- ja metsateed läbida, auto tuleb mitmesaja meetri kaugusele jätta. Viidad puuduvad.

Seisukord: piknikukoht, prügikast ja tualetivõimalus puudub.

Joonis 11. Kaibaldi liivik. Autori foto. 17.10.15

Lugu/väärtus: liivik on inimtekkeline. Tekkinud II maailmasõja ajal ja pärast seda lõõmanud metsapõlengute ning piirkonna hilisema kasutuse tõttu sõjaväe tankodroomina (Aasma 2006).

Toode/teenus: ei kuulu mitte ühegi paketi koosseisu.

Parendused/ettepanekud: minule meeldib, et liivikuni ei vii mitte ükski viit ja et see paik on laiemale üldsusele kättesaamatu. Kuid neile inimestele, kes siiski on oma tee sinna leidnud, võiks seal olla liivikut ja selle teket tutvustav infotahvel.

Vanajõe org

Asukoht: riigimaa, Jõesuu küla, Hiiu vald, Tihu looduskaitseala, Vanajõeoru sihtkaitsevöönd.

Info: pehmes liivapinnases voolav vesi kiiresti endale kujundanud järjest sügavama ja looduslikuma sängi. Voolusängi pikkus on 1,6 km (Hiiu vald 2014).

Turundus: Vanajõe org (Joonis 12.) on puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirjas. Samuti RMK loodusega koos lehel puhkealana kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: suunav viit Emmaste-Kõpu asfaltteelt, sealt edasi kruusane metsatee. Parkla 15 sõiduautole või 3 suurele bussile (RMK Loodusega koos 2016^a).

Seisukord: tualett, prügikast ja piknikukoht olemas, kuna on RMK hallatav ala. Väga hästi viidastatud 1 ja 0,4 km pikkused õpperajad (RMK Loodusega koos 2016^a).

Korralikud infostendid. Paar aastat tagasi renoveeritud taristu ja rada, seega hetkel heas korras.

Lugu/väärtus: laugel maastikul 10 m sügavune liivaluute sisse uhitud org koos selle põhjas voolava ojaga. Vesi ojas

Joonis 12. Vanajõe org. Helena Kivi. on väga puhas ja toitub peamiselt allikatest (RMK 28.02.15

Loodusega koos 2016^a).

Toode/teenus: Vanajõe org on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Sõru-Emmaste-Kõpu jalgrattamarsruudist ja Lääne-Eesti loodustuurist. Org on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Suuremõisa park

Asukoht: eramaa ja riigimaa, Valipe küla, Pühalepa vald, Suuremõisa mõisa park.

Info: Suuremõisa park (Joonis 13.) on Suuremõisa lossi ümbrusesse rajatud haljasala, mis on Hiiumaa suurim park ja looduskaitse all.

Joonis 13. Suuremõisa park. Andres Miller. 29.09.09 (Keskkonnaamet 2016⁶)

Turundus: puhkaestis.ee lehel eraldi objektina puudub, aga Suuremõisa lossi all on paari lausega mainitud. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil olemas.

Ligipääs: parki suunavad viidad puuduvad. Hästi ligipääsetav, asfaltkattega maantee äärest kiviviske kaugusel. Auto saab jätta lossi parklasse.

Seisukord: teabetahvlid on halvas seisus ja raskesti loetavad. 2016. a talvel toimusid

suuremas osas pargist rekonstrueerimistööd. Maha võeti surnud ja surevaid, samuti vaateid varjavaid puid ja olukord on silmanähtavalt paranenud. 32 ha suuruse ala, mida haldab Riigimetsa Majandamise Keskus ja mida ei rekonstrueeritud, seis on halb (Hellström 2016).

Lugu/väärtus: kujunduslikult vabariigis üks paremini säilinud park on vähemalt 200 aastat vana (Leito 2002).

Toode/teenus: park on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: teabetahvlid uuendada. Ülejäänud park samuti rekonstrueerida.

Vaemla park

Asukoht: riigimaa, Vaemla küla, Käina vald, Vaemla mõisa park.

Info: Vaemla park (Joonis 14.) on rajatud arvatavasti 19. sajandi II poolel inglise stiilis, osa sellest oli pargiilmeline viljapuuaid (Keskkonnaamet 2016^a).

Joonis 14. Vaemla park. J. Vali. 11.05.05
(Kultuurimälestiste riiklik register 2016)

Turundus: puhkaestis.ee lehel puudub, samuti pole Hiiumaa 2016. a turismikataloogis.

Ligipääs: Käina-Heltermaa maanteelt suunav viit Vaemla mõisa varemetesse, aga Vaemla parki pole mainitud. Hästi ligipääsetav.

Seisukord: kunagi väga halvas seisukorras olnud park on tänaseks suures osas korrastatud ja külastaja võib siin jällegi

kogeda meeleolu, mis saadab vanu ajaloolisi parke (Leito 2007).

Lugu/väärtus: vaba kujundusega park pindalaga 6,8 ha, mille tähelepanuväärsemad liigid on mägivaher, hõbevaher, punaselehine pöök (Leito 2007).

Toode/teenus: park on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: suunav viit peaks olema Käina-Heltermaa maanteel.

Kallaste pank

Asukoht: riigimaa, Vahtrepa küla, Pühalepa vald, Vahtrepa maastikukaitseala, Kallaste panga sihtkaitsevöönd.

Info: Kallaste pank (Joonis 15.) on RMK Hiiumaa puhkekoht. Metsas peidus olev paepaljand on 400 m pikk ja kuni 10 m kõrge (RMK Loodusega koos 2016^b).

Turundus: on puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil kirjas. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: suunav viit Heltermaa-Kärdla maanteel. Asub kruusatee ääres. Parkla 7 sõiduautole või 2 bussile (RMK Loodusega koos 2016^b).

Joonis 15. Kallaste pank. Autori foto. 27.02.15

Seisukord: kuivkäimla, 2 infotahvliit, trepp panga alla, 300 m kooremultšiga kaetud rada pangani (RMK Loodusega koos 2016^b).

Lugu/väärtus: pangal kasvab üle 100 aasta vanune männik, selle varjus kulgeb metsatee mööda paeastangut. Panga lõunaosas paljandub mereselgrootutest moodustunud biohermne riff, üks väärrikamaid omataoliste seas Eestis (RMK

Loodusega koos 2016^b).

Toode/teenus: pank on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Tihu järved

Asukoht: riigimaa, Männamaa ja Leigri küla, Käina ja Hiiu vald, Tihu looduskaitseala, Tihu sihtkaitsevöönd.

Info: Tihu järved (Joonis 16.) on järvestik Kesk-Hiiumaal, kus kolm järjestikust järve paiknevad loode-kagusuunalises vagumuses (Vikipeedia 2015). Läheduses asuvad Tihu metsaonn ja 1,2 km pikkune õpperada kuuluvad RMK Hiiumaa puhkealale.

Joonis 16. Tihu järv. Autori foto. 06.07.13

Turundus: puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil Tihu õpperada ja metsaonn leppemärgiga märgitud.

Ligipääs: viidad suunavad Tihu õpperajale ja metsaonni. Auto tuleb jätta ristmikule kruusatee äärde Tihu õpperaja algusesse, 300 m enne onni (RMK Loodusega koos^c; RMK Loodusega koos^d). Tihu järve äärde

pääseb mööda laudteed.

Seisukord: umbes 1 kilomeetri kaugusel Tihu suurimast järvest on kuivkäimla ja RMK Tihu metsaonn. 2 infotahvliit, 5 infoalust, 200 m laudteed, vaateplatvorm istepinkidega, kattega lõkkekoht (RMK Loodusega koos 2016^e). Heas korras, hiljuti taristu renoveeritud.

Lugu/väärtus: kagupoolseim järvedest on Tihu järv, järgnevad Tihu keskmine ja Tihu kolmas järv (Vikipeedia 2015). Järved on tekkinud suuremast veekogust, mis eraldus merest Limneamere alguses (Eesti Entsüklopeedia 2003).

Toode/teenus: järved on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giid Urmas Selirand külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Sääretirp

Asukoht: eramaa ja riigimaa, Kassari küla, Käina vald, Käina lahe-Kassari maastikukaitseala, Kassari sääre sihtkaitsevöönd.

Info: Sääretirp (Joonis 17.) on kirde-edela suunaline maanina, mis kaob merre kiviklibuse säärena (Hiiumaa Turismiliit 2015). Sääretirbil asub ka RMK telkimisala.

Joonis 17. Sääretirp. Autori foto. 06.08.14

Turundus: puhkaeestis.ee lehel puudub, Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil olemas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: suunav viit Kassari külast asfalttee pealt. Parklasse jõudmiseks tuleb paar kilomeetrit kruusateed läbida. Parkla on mõeldud 3 suurele bussile või 15 sõiduautole (RMK Loodusega koos 2016^e). Tirbi lõppu jõudmiseks tuleb paar kilomeetrit jalgsi

läbida.

Seisukord: heas seisus. 2 kaetud lõkkekohta, kuivkäimla, puukuur, 2 katusega laud-pinki, prügikast telkimisplatsi läheduses, kattega lõkkekoht (RMK Loodusega koos 2016^e).

Lugu/väärtus: legendi kohaselt käis Suur Tõll oma sugulase Leigri juures sageli Hiiumaal külas. Leiger otsustas kahe saare vahele ehitada silla poegadega, sest Suurele Tõllule ei meeldinud jalgu märjaks saada. Nad vedasid suure hulga kive kokku, üsna pikk vall sai valmis, aga Saaremaani ikka ei jõutud. Miks töö pooleli jäi, pole teada, aga arvata on, et tegu oli vägilaste erimeelsusega. Sääretirp on silla algusena siamaani alles (Põllo 2004).

Toode/teenus: Sääretirp on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Lääne-Eestit loodustuurist ja Kassari-Käina jalgrattaringist. Tirp on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: 2015. aasta suvel Sääretirbil RMK külastajauuringut läbi viies nägin, et parkla jäi sageli liiga väikseks. Seega parklat võiks suuremaks ehitada.

Rebastemäe õpperada

Asukoht: riigimaa, Kalana küla, Hiiu vald, Kõpu looduskaitseala, Rebastemäe sihtkaitsevöönd.

Info: 1,5 km pikkune rada paikneb Kõpu poolsaarel, Lääne-Eesti kõrgeimas ja vanimas osas (RMK Loodusega koos 2016^f). Kuulub RMK Hiiumaa puhkealale.

Turundus: Rebastemäe õpperada (Joonis 18.) on puhkaestis.ee lehel olemas. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil õpperada leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: viit kohe maantee kõrval objekti juures. Ligipääs on alguspunkti kõigi transpordivahenditega. Parkida saab riigimantee äärde parkimistaskusse (RMK Loodusega koos 2016^f). Rattaparkla on samuti.

Seisukord: objekt on korras. Kuivkäimla puudub. Paar aastat tagasi renoveeritud trepid ja kaks vaateplatvormi. 9 infotahvliit, mitu treppi, 2 vaateplatvormi (RMK Loodusega koos 2016^f).

Lugu/väärtus: rada pakub mitmekesist maastikku ja lummavaid vaateid. Paikneb piki ilusat liivaluidet. Rajal

Joonis 18. Rebastemägi. Helena Kivi.
28.02.15

asuvad Hiiumaa kõrguselt teine ja kolmas mägi – Kaplimägi ja Rebastemägi (Leito 2005).

Toode/teenus: Rebastemägi on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kärdla meteoriidikraater

Asukoht: eramaa ja riigimaa, Pühalepa vald ja Kärdla linn.

Info: Kärdla meteoriidikraater (Joonis 19.) on Eesti suurim iidne meteoriidikraater maismaal.

Joonis 19. Vaade Kärdla meteoriidikraatritele. Autori foto. 02.04.16

Turundus: puhkaeestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub.

Ligipääs: viidad puuduvad. Kraatritele pääseb ligi mitmest küljest. Tubala vaia juures, kus näeb kraatri ringvalli, on parkla olemas.

Seisukord: Heltermaa-Kärdla mnt-lt kraatritele keerates tulevad segadusse ajavad eramaa

sildid ette. Palukülas olev infotahvel on võssa kasvanud. Tubala vaia parklas on samuti meteoriidikraatri infotahvel, aga see on kulunud.

Lugu/väärtus: umbes 455 miljonit aastat tagasi suundus 0,5 km läbimõõduga meteoriit kiirusega 30-40 km/s maa poole ja plahvatas jõuga, mis oli võrdne umbes 25 000 Hiroshimale heidetud aatompommi plahvatusena. Kraater on üks märkimisväärsmaid maailmas oma 4 km läbimõõduga (Puhka Eestis 2015).

Toode/teenus: kraater on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: 2016. aastal peaks valmima makett meteoriidikraatrist Palade kivimimajas. Käina-Kärdla mnt-l Tubala kandis võiks olla suunav viit kraatritele ja infotahvel. Samuti võiks olla Palukülas suunav viit kraatri valli äärde. Paluküla infotahvel vajab ka kohendamist. See koht vajaks laiemat tutvustamist nii turistide kui ka kohalike elanike seas, aga on näha, et asjad liiguvad paremuse suunas.

Orjaku linnuvaatlustorn ja õpperada

Asukoht: eramaa ja riigimaa, Orjaku küla, Käina vald, Käina lahe-Kassari maastikukaitseala.

Info: Eesti üks suurimaid linnuvaatlustorne, mis valmis 2000. aastal (Puhka Eestis 2016^a). Alates 1997. aastast kuulub Käina laht rahvusvahelise tähtsusega märgalade hulka (Leito 2002). Orjaku linnutorni juurest saavad alguse RMK Orjaku 0,7 ja 2 km pikkused õpperajad (RMK Loodusega koos 2016^g).

Turundus: Orjaku linnuvaatlustorn ja õpperada (Joonis 20.) on puhkaeestis.ee lehel olemas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil linnuvaatlustorn olemas.

Joonis 20. Orjaku õpperaja roostikuring. Autori foto. 27.02.16

Ligipääs: viit Orjakus suure tee pealt, alla keerab kruusatee. Parkla Linnutorni ja Orjaku silma juures (RMK Loodusega koos 2016^g).

Seisukord: kuivkäimla Linnutorni kõrval. 2 invavõimalustega platvormi. 2015/2016 talvel rekonstrueeriti kogu õpperada.

Lugu/väärtus: Hiiumaad eraldab Kassari saarest Käina laht. Suur hulk väikseid saarekesi muudab olemuselt juba rohkem

rannikujärve moodi oleva lahe imeliseks (Põllo 2004). Käina lahel peatuvad puhkamiseks tuhanded rändlinnud, keda võib sügisel ja kevadel tornist vaadelda (Puhka Eestis 2016^a).

Toode/teenus: Orjaku linnuvaatlustorn on üks objekt puhkaeestis.ee lehel pakutavast Kassari-Käina jalgrattamarsruudist. Torn on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: Orjaku torni alumise korruse õppetöös võiks toimuda regulaarselt lindude-, loomade- ja looduseteemalisi loodusõhtuid. Näiteks aasta linnu ja looma loodusõhtu. Samuti võiksid toimuda ühised linnuvaatlusüritused ja -lauluhommikud.

Hiiumaa laiud

Asukoht: eramaa, Salinõmme küla, Pühalepa vald, Hiiumaa laidude maastikukaitseala.

Info: maastikukaitseala koosneb ühest piirangu- ja seitsmest sihtkaitsevööndist. Suuremad saared on Saarnaki, Hanikatsi, Vareslaid (Leito 2002).

Turundus: Hiiumaa laiud (Joonis 21.) puuduvad puhkaeestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogis.

Joonis 21. Rehemaja Saarnaki laiul. Hendrik Saarnak (Paadiga Hiiumaa laidudele 2015)

Ligipääs: meretranspordivahendiga (süstaga, paadiga) Salinõmme või Heltermaa sadamast.

Seisukord: kuna püsiasiustus puudub, siis on loodus rikkumata.

Lugu/väärtus: saartelt on kokku leitud ligi 600 liiki soontaimi. Laiud ja neid ümbritsev meri on peatuspaigaks 187 linnuliigile. Saarte vaheline meri sobib kaladele hästi

kudemiseks, sest on madal (2-4 m) (Leito 2002).

Toode/teenus: Saarnak OÜ korraldab giidiga matkapaketti Hiiumaa laidudele. Samuti on korraldanud OÜ 360 Kraadi juba aastaid kajakimatku Hiiumaa laidude maastikukaitsealale. FIE Arne Kuli korraldab paadisõite laidudele. Laiud on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Sarve poolsaare alvarid

Asukoht: eramaa ja riigimaa, Sarve küla, Pühalepa vald, Sarve maastikukaitseala.

Info: Sarve poolsaare alvarid (Joonis 22.) on õhukese-mullalised lubjarikkad niidud, millel puud ja põõsad praktiliselt puuduvad (Puhka Eestis 2016^b). Sarvel asub ka RMK telkimisala.

Joonis 22. Sarve poolsaare alvarid. Toomas Jüriado. 28.06.08 (Vikerraadio 2015)

Turundus: puhkaeestis.ee lehel kirjas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil Sarve telkimisala leppemärgiga märgitud.

Ligipääs: saab ringiga sõita Sarve poolsaar läbi, kui Heltermaalt keerata Sarve suunas. Sarve poolsaarelt saab välja sõita Arukülast. Korralik asfalttee. Pääseb ligi nii rattaga, kui ka auto ja bussiga. Parkimine tee äärde. Viidad suunavad Sarve küla poole.

Seisukord: RMK telkimisalal on parkimiseks võimalik kasutada Hiiumaa Rohuküla jäätee mahasõitu, ruumi jätkub kuuele autole. Kümme privaatset telkimistaskut, kuivkäimla, infostend, 3 pinklauda, 2 lõkkekohta, varikatusealune (RMK Loodusega koos 2016^h). LIFE projekti „Elu alvaritele“ 2014-2019 raames hooldati ka Sarve poolsaare alvarid (Keskkonnaamet 2016^b).

Lugu/väärtus: alvareid näeb Sarve poolsaarel mereäärsetel paeklibuvallidel. Võrrelduna Lääne- ja Põhja-Eesti alvaritega on need alvarid omapärased (Puhka Eestis 2016^b). Kaitseala üheks väärtuseks on haruldased lookaasikud (Keskkonnaagentuur 2015).

Toode/teenus: alvarid on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: poolsaarele võiks rohkem loodusmatku toimuda, alvareid ja nende väärtust ning unikaalsust pärandkooslusena rohkem tutvustada.

Luidja lepik

Asukoht: riigimaa, Luidja küla, Kõrgessaare vald, Luidja maastikukaitseala.

Info: Luidja lepik (Joonis 23.) on unikaalne luidete kinnistamise eksperimentala, millel on rohkem kui sajandipikkune ajalugu (Puhka Eestis 2016^c).

Turundus: puhkaeestis.ee lehel olemas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub.

Joonis 23. Luidja lepiku mälestuskivi. Autori foto. 28.02.15

Ligipääs: Kärkla-Kõpu asfalteeritud tee ääres, parkimine tee pervele. Parkla puudub. Viidastatud.

Seisukord: käimla, piknikukoht ja prügikast puuduvad. Lepik ise on heas seisus.

Lugu/väärtus: lepiku rajas metsaülem Karl Friedrich Ahrens 1901.-1903. aastal eesmärgiga kaitsta ümbruskonna niite-põlde ja Luidja ranna teed tuiskliiva eest (Puhka Eestis 2016^c).

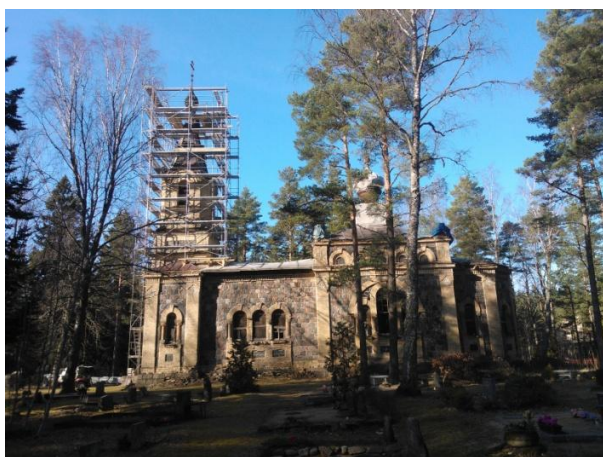
Toode/teenus: Luidja lepik on üks objekt puhkaeestis.ee lehel pakutavast Luidja-Kõrgessaare-Kärkla jalgrattamarsruudist. Lepik on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Puski kirik

Asukoht: eramaa, Puski küla, Hiiu vald.

Info: Puski kirik (Joonis 24.) on apostlik õigeusu kirik, mis on kultuurimälestiste registris.

Joonis 24. Puski kiriku varemed. Autori foto. 19.03.15

Turundus: puhkaeestis.ee lehel olemas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirik leppemärgiga märgitud. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: Emmaste-Kõpu maanteelt alla keerata ja umbes 100 m metsateel sõita. Maanteelt viita ei näita. Sõiduautoga raskesti ligipääsetav, rääkimata bussist. Parkla puudub.

Seisukord: hoone seisund on avariiline.

2015. aastal viidi läbi kiriku kellatorni katuse avarii-remont ja nelitise ajutise katuse uuendamine (Kultuurimälestiste riiklik register 2015).

Lugu/väärtus: esimesed Puski venelastest preestrid ei tundnud kohalikke olusid ja lasid kiriku ehitada eraldiseisvasse kohta. Õigeusu vastane Ungern-Sternberg, kellele maa kuulus, andis maatüki pea inimeühja metsapõrgusse (Puhka Eestis 2016^d).

Toode/teenus: Puski kiriku varemed on üks objekt puhkaeestis.ee lehel pakutavast Sõru-Emmaste-Kõpu jalgrattamarsruudist. Kiriku varemed on üks vaatamisväärsustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: kiriku võiks täielikult restaureerida. Infotahvel kiriku ajaloo kohta võiks tulevikus olla, samuti suunav viit maanteelt.

Kummistu kalmistu

Asukoht: eramaa, Kerema küla, Pühalepa vald.

Info: Kummistu kalmistu (Joonis 25.) on ajaloomälestis, kus matmine lõpetati 20. sajandi algul ruumi puuduse tõttu.

Joonis 25. Kummistu kalmistu. Autori foto. 27.02.15

Turundus: puhkaeestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub.

Ligipääs: Asub Kärkla - Heltermaa maanteest põhja suunas metsas, umbes 200 m Suuremõisa Kärkla-poolsest teeäärust Kärkla poole. 200 m metsateed. Auto tuleb jätta tee äärde. Viit olemas.

Seisukord: metsateel, mis kalmistule viib, on porirööpad. 27.02.15 oli kalmistul puid saetud ja lõket tehtud, puud olid

koristamata. Infotahvel heas seisus.

Lugu/väärtus: müstiline paik. Kalmistu on rajatud peale Vene Keisririigi Senati 1772. aasta ukaasi, mis keelas matused kirikutesse ja kirikute ümbrusse. Vanim säilinud hauatähis pärineb 1851. aastast ja on püstitatud Ingel Baio'le (Pajule). Kokku on kalmistul läbi viidud umbes 1400-1500 matust. Viimane säilinud daatumiga hauatähis kuulub Ann Liigile ja pärineb 1924. aastast (Kultuurimälestiste riiklik register 2014). Käisin kalmistul 27.02.15 esimest korda ja sain elamuse osaliseks.

Toode/teenus: kalmistu on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: seda kohta võiks rohkem reklaamida, sest on kummaline ja ajalooline paik. Võiks olla objektina kirjas puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa turismikataloogis vaatamisväärsusena. Juurdepääsutee vajab parandamist.

Ristimägi

Asukoht: riigimaa, Risti küla, Hiiumaa vald.

Info: Ristimägi (Joonis 26.) on ristidega kaetud ala maantee ääres, mille kujunemise kohta on seos Reigi rootslaste väljasaatmisega 1781. aasta augustis (Põllo 2004).

Joonis 26. Ristimägi. Autori foto. 28.02.15

Turundus: puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: Kärddla-Kõrgessaare maanteelt vasakul pool. Viit olemas. Parkla olemas, mahub ka bussiga.

Seisukord: korras, infotahvel olemas.

Lugu/väärtus: tsaarina Katariina II kirjutas alla ukaasile, mis lubas rootslastel ümber asuda Lõuna-Ukrainasse. 20. augustil 1781 kogunesid väljarändajad Ristimäele, kus peeti maha viimane jumalateenistus. Nii jäeti hüvasti paigaga, mis oli olnud rootslastele koduks juba vähemalt 400-500 aastat. Esialgu olnudki Ristimägi selleks kohaks, kuhu saarelt lahkuvad inimesed riste tegemas käinud. Nüüdseks on asjad vastupidi ning riste teevad esmakordselt saarele tulijad (Põllo 2004).

Legend räägib, et pulmast kojusõidul kohtusid kaks seltskonda, ühes eesti-, teises rootsikeelne noorpaar. Kitsas tee ei lasknud neil takistusteta teekonda jätkata, mistõttu puhkes tuli. Tapluse käigus sai ühest paarist surma peig, teisest pruut. Ellujäänud abiellunud hiljem ja elanud õnnelikult koos elu lõpuni. Just ühtede mälestuseks ja teiste ning ka omaenese õnne nimel on

paslik siia üks väike kohalikust materjalist rist teha. Loodus pakub palju võimalusi, kuid loodusele haiget tegemine ei ole õigustatud (Põllo 2004).

Toode/teenus: Ristimägi on üks objekt puhkaeestis.ee lehel pakutavast Luidja-Kõrgessaare-Kärdla ja Tahkuna jalgrattamarsruudist. Mägi on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Tubala vai

Asukoht: eramaa, Tubala küla, Pühalepa vald.

Info: Tubala vai (Joonis 27.) löödi maasse 28.07.2003, kannab muistset mõtet, kuid ühtlasi mõeldud toetama kogu Hiiumaa kultuuri (Puhka Eestis 2016^e).

Joonis 27. Tubala vai. Autori foto. 02.04.2016

vaiale.

Lugu/väärtus: Rahvajuttude kohaselt olnud ennevanasti just Tubala külas vai, mis Hiiumaad merepõhjas kinni hoidis. See vai murdus või jäi lihtsalt asendamata siis kui päris hiidude aeg otsa sai. Traditsiooniliselt lüüakse uued annetajate naelad pidulikult Tubala vaia sisse iga aasta 28.07 (Puhka Eestis 2016^e).

Toode/teenus: vai on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kõpu tuletorn

Asukoht: riigimaa, Mägipe küla, Hiiu vald.

Info: Kõpu tuletorn (Joonis 28.) on maailmas vanuselt kolmas pidevalt tegutsev tuletorn.

Joonis 28. Kõpu tuletorn. Tiit Leito (Tuletorni ring 2004^a)

Turundus: puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil märgitud.

Ligipääs: asfalteeritud tee. Suur parkla. Viidastatud.

Seisukord: heas korras.

Lugu/väärtus: Tuletorni ajalugu algas rohkem kui 500 aastat tagasi, mil maamärki vajas ennekõike Hansa Liit, mille kaupmehed

kurtsid laevade kadumist Läänemerel. Aastaks 1531 sai umbne kivitorn valmis. 1660. aastatel ehitati torni välisseinale raudtrepp. 1810. aastast raiuti torni sisemusse trepikäik. Tuletorn asub Hiiumaa kõrgeimal mäel – Tornimäel. Tuletorn on 36 meetrit kõrge (Põllo 2004).

Toode/teenus: Kõpu tuletorn on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Lääne-Eesti loodustuurist ja Sõru-Emmaste-Kõpu jalgrattamarsruudist. Tuletorn on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Tahkuna tuletorn

Asukoht: riigimaa, Tahkuna küla, Hiiu vald.

Info: Tahkuna tuletorn (Joonis 29.) on Eesti randade kõige kõrgem torn – merepinnalt 42,7 m.

Turundus: puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Joonis 29. Tahkuna tuletorn. Tiit Leito (Tuletorni ring 2004^b)

Ligipääs: asfalteeritud tee. Parkimisvõimalus. Mahub nii sõiduauto kui ka ekskursioonibussiga.

Seisukord: heas korras.

Lugu/väärtus: Malmist tuletorni ehitust alustati 1873.aastal. Tuletorn on monteeritud nn Gordoni süsteemi malmosadest. Süsteem põhineb tehases valmistatud detailidel, mida on kerge transportida, mistõttu ka selle kõrge torni monteerimine osutus võrdlemisi lihtsaks. Tahkunaga samaaegselt telliti tuletorn ka Ristnasse. Kas see on nüüd tõsilugu või legend,

kuid torni detailid läinud vahetusse, mistõttu ehitati Tahkunasse kõrgem ja Ristnasse madalam torn, ehkki esialgu oli planeeritud vastupidiselt (Põllo 2004).

Toode/teenus: Tahkuna tuletorn on üks objekt puhkaeestis.ee lehel pakutavast Lääne-Eesti loodustuurist ja Tahkuna jalgrattamarsruudist. Tuletorn on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Ristna tuletorn

Asukoht: riigimaa, Kalana küla, Hiiu vald.

Info: Ristna tuletorn (Joonis 30.) asub Ristna põhjaneemel.

Turundus: puhkaeestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil kirjas. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaardil olemas.

Ligipääs: hea.

Seisukord: heas korras.

Lugu/väärtus: Ristna tuletorn on ehitatud kõrgendikule keset soid ja on seetõttu vahel uduga varjatud. See oli ka põhjuseks, miks ehitati Ristna tuletorn. Ristna tuletorn telliti 1873.a Prantsusmaalt ning hakkas tööle 1874.a. Tuletorni paigutati ka 7-puudane vaskne udukell (Puhka Eestis 2016^f).

Joonis 30. Ristna tuletorn.
Toomas Tikenberg. 07.2013
(Puhka Eestis 2016^f)

Toode/teenus: Ristna tuletorn on üks objekt puhkaestis.ee lehel pakutavast Sõru-Emmaste-Kõpu jalgrattamarsruudist. Tuletorn on üks vaatamisväärtustest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Tahkuna militaarrajatised

Asukoht: riigimaa, Tahkuna militaarrajatised (Joonis 31.) asuvad Tahkuna poolsaarel, Hiiu vallas, Tahkuna looduskaitsealal.

Joonis 31. Tanki makett Tahkuna teel. Autori foto. 14.03.2016

Info: Hiiumaa militaarajaloolised objektid on koondunud kõige tihedamalt ja mitmekesisemalt Tahkuna poolsaarele (Mõniste 2008). Samuti asub Tahkunas Hiiumaa Militaarmuuseum.

Turundus: puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub.

Ligipääs: Kärkla-Kõrgessaare maanteelt Tahkuna poolsaarele keerates asfalttee, objektidele keerates kruusatee. Tahkuna

kaitserajatisete viit näitab Tahkuna tee pealt.

Seisukord: mahajäetud. Tähistamata parkla ja kulunud infotahvel Lõimastus olemas.

Lugu/väärtus: esindatud on I ja II maailmasõja aegsed rannapatareid, sõjaväelinnakud, raudteetammid, sadam, radarimägi, piirivalvepostid ja vaatetorn, dotid, laskepesad, kaevikud.

1993. aastast, kui lahkusid viimased vene sõjaväelased, on militaarobjektid huvilistele uudistamiseks avatud (Mõniste 2008).

Toode/teenus: Urmas Selirand ja Helgi Põllo viivad giididena ekskursioone seal läbi. Puhkaeestis.ee lehe järgi pakutakse Hiiumaal militaaratka tellimise võimalust.

Parendused/ettepanekud: võiks olla suuremaid kaitserajatisi tutvustavad infostendid vastavate objektide juures ja näiteks viidad, mis suunavad rajatiste juurde.

Autobaasi lõkkekoht

Asukoht: riigimaa, Tareste küla, Pühalepa vald.

Info: Autobaasi lõkkekoht (Joonis 32.) on RMK Hiiumaa puhkekoht.

Joonis 32. Autobaasi lõkkekoht. Autori foto.
15.05.16

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil lõkkekoht leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Viit suunab lõkkekohta Kärkla-Kõrgessaare maantee äärest. Kärdlas Olerexi tankla vastas keerab kruusatee paremale ja tee lõpus on lõkkekoht. Parkimine tee servas (RMK Loodusega koos 2016^f).

Seisukord: kaetud lõkkease, varikatusega puukuur, pinklaud (RMK Loodusega koos 2016^f). Prügikast olemas, tualett puudub.

Lugu/väärtus: Kärkla-Tõrvanina matkaraja ääres Kärkla vahetus läheduses asuv meretuulte eest kaitstud lõkkekoht, mis asub männimetsa veerel (RMK Loodusega koos 2016^f).

Toode/teenus: Autobaasi lõkkekoht on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giid Urmas Selirand külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: lõkkekoha juures võiks olla ka välikäimla.

Hirmuste õpperada ja telkimisala

Asukoht: riigimaa, Hirmuste küla, Hiiu vald, Kõpu looduskaitseala.

Info: Hirmuste õpperada ja telkimisala (Joonis 33.) on RMK Hiiumaa puhkeala objektid. Mere ääres männimetsa varjus asuv kauni liivarannaga telkimiskoht (RMK Loodusega koos 2016^j). 1,3 km pikkune rada kulgeb läbi lodulepiku ja üle metsastunud luidete vanas loodusmetsas (RMK Loodusega koos 2016ⁱ).

Joonis 33. Vaade Hirmuste puhkekoha taristule.
Autori foto. 16.05.16

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil õpperada ja telkimisala leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kõpust Ristna poole sõites keerata Suurepsi bussipeatusest paremale ja hoida ristmikul vasakule. Hirmuste külavahele jõudes suunab viit telkimisalale, kust matkarada alguse saab. Parklas kohti 3

väiksemale bussile või 15 autole (RMK Loodusega koos 2016ⁱ).

Seisukord: raja skeemiga varustatud infotulp, infoalused, kuivkäimla, kaetud lõkkekoht, 3 grillimisrestidega varustatud lõkkekohta, varikatusealune küttekoldega (RMK Loodusega koos 2016ⁱ; RMK Loodusega koos 2016^j).

Lugu/väärtus: nautida saab vanade männi- ja kuusemetsade ilu oma mitmekesisuse ja liigirikkusega. Õhtuse päikese merre loojumise nautimiseks õdus paik (RMK Loodusega koos 2016^j).

Toode/teenus: Hirmuste õpperada ja telkimisala on objektid, kuhu Hiiumaa giid Urmas Selirand külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Isabella puhkekoht

Asukoht: riigimaa, Isabella küla, Hiiu vald.

Info: Isabella puhkekoht (Joonis 34.) on RMK Hiiumaa puhkekoht.

Joonis 34. Isabella puhkekoht.
Jüri Pere (RMK Loodusega koos 2016^k)

Turundus: Puhkaestis.ee lehel ja Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Lauka-Hüti tee ääres, Lauka poolt tulles 2. kilomeetril vasakul pool teed, Lilbi bussipeatuse vastas. Parkimistasku sõidutee ääres (RMK Loodusega koos 2016^k)

Seisukord: infotahvel, puuliike tutvustavad sildid, pinklaud (RMK Loodusega koos 2016^k).

Lugu/väärtus: kunagise metsamõisa asukoht. Säilinud osa õunapuuaiast, paekivist võlvkelder. Alal on tähistatud erinevad võõrpuuliigid (RMK Loodusega koos 2016^k).

Toode/teenus: Isabella puhkekoht on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kaleste õpperada ja telkimisala

Asukoht: riigimaa, Kaleste küla, Hiiu vald, Kõpu looduskaitseala.

Info: Kaleste õpperada ja telkimisala (Joonis 35.) on RMK Hiiumaa puhkeala objektid. Õpperada on 1,8 km pikkune.

Turundus: Puhkaestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kõpust Ristna poole sõites 4 km pärast suunab RMK telkimisala viit vasakule. Sealt sõita 1,4 km edasi (teelahkmel hoida vasakule), kuni jõuate parklasse. Parkla 3 väiksemale bussile või 20 autole (RMK Loodusega koos 2016^l).

Joonis 35. Kaleste telkimisala. Jüri Pere (RMK Loodusega koos 2016^l)

Loodusega koos 2016^m).

Toode/teenus: Kaleste õpperada ja telkimisala on objektid, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kalurikoja metsaonn

Asukoht: riigimaa, Mägipä küla, Hiiu vald.

Info: Kalurikoja metsaonn (Joonis 36.) on RMK Hiiumaa puhkeala objekt. Metsaonn on kõrvuti Mägipä telkimisalaga.

Joonis 36. Kalurikoja metsaonn. Autori foto. 16.05.16

suunavad viidad. Parkla 3 väiksemale bussile või 15 autole (RMK Loodusega koos 2016ⁿ).

Seisukord: infotulp, grillimisrestidega lõkkekoht, infoalused, kuivkäimla, 2 kaetud lõkkekohta, varikatusealune küttekoldega (RMK Loodusega koos 2016^l; RMK Loodusega koos 2016^m).

Lugu/väärtus: Kaleste lahe ääres paiknev rada, mida ilmestavad vanad kuivanud rannamännid ja erinevad rannikukooslused, kulgeb mööda metsastunud luiteid (RMK

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kärkla poolt tulles suunab vahetult enne Kõput, 50 m enne Kõpu bussipeatust, metsaonni viit paremale. Sõiduteelt onnini on 3,5 km mööda kruusakattega külavaheteed, mis ei ole suurtele bussidele läbitav. Kohalejõudmist

Seisukord: onnis on seinä ääres istepingid, kamin, laud, kuivkäimla, 5 grillimisrestidega varustatud lõkkekohta, infotahvel, telkimisala 25 telgile (RMK Loodusega koos 2016ⁿ).

Lugu/väärtus: metsaonn rannamändide varjus Kõpu poolsaare põhjarannikul. Mõne sammu kaugusel rand (RMK Loodusega koos 2016ⁿ).

Toode/teenus: ei kuulu mitte ühegi paketi koosseisu.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kapasto metsaonn

Asukoht: riigimaa, Tubala küla, Pühalepa vald.

Info: Kapasto metsaonn (Joonis 37.) on RMK Hiiumaa puhkeala objekt.

Joonis 37. Kapasto metsaonn. Jüri Pere (RMK Loodusega koos 2016°)

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kärkla-Käina teelt (tee nr 81) keerata Nõmbast paremale Kapasto poole. Nõmbast jääb metsaonn 8 km kaugusele. Nõmba-Kapasto tee 2,7 km-l suunab metsaonni viit paremale. Sõita mööda

Kapasto-Määvli teed 2,8 km ja keerata vasakule, edasi suunavad metsaonnini RMK viidad. Parkida saab onni õuealal (RMK Loodusega koos 2016°).

Seisukord: väljas on kaev pesuvee võtmiseks, välikäimla, prügikast, grillimisvõimalusega lõkkekoht, istepingid, telkimisruumi kuni 20 telgile. Onnis on kamin, laud, istepingid, lavats (RMK Loodusega koos 2016°).

Lugu/väärtus: metsaonn asub Hiiumaa südames kunagise vana metsavahikoha asemel. Seal võib nautida rahu ja vaikust eemal suuremast inimasustusest (RMK Loodusega koos 2016°).

Toode/teenus: Kapasto metsaonn on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giid Urmas Selirand külastajaid viib.

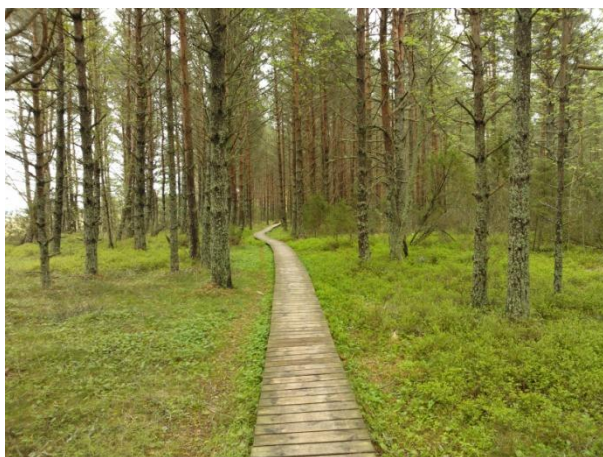
Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kärdla-Tõrvanina matkarada

Asukoht: riigimaa, rada algab Tiigi tn lõpus, Kärdlas.

Info: 5,5 km pikkune matkarada sobib pikemaks puhkepäevaseks jalutuskäiguks. Ühesuunaline rada kulgeb läbi mitmesuguste metsa- ja rannikukoosluste (RMK Loodusega koos 2016^P).

Turundus: Kärdla-Tõrvanina matkarada (Joonis 38.) on Puhkaeestis.ee lehel olemas. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Joonis 38. Kärdla-Tõrvanina matkarada. Autori foto. 15.05.16

Ligipääs: raja läbimist on võimalik alustada Kärdlast Tiigi tn lõpus asuvast parklast või Lehtma tee äärde jäävast Tõrvaninalt, kus on samuti parkla. Raja ääres Autobaasi lõkkekoht, kust on võimalik ringiga Kärdlasse tagasi kõndida (RMK Loodusega koos 2016^P). Parkla 5 suurele bussile või 40

sõiduautole (RMK Loodusega koos 2016^Q).

Seisukord: vett saab võtta Tiigi tn lõpus asuvast arteesiaallikast. 3 suurt infotahvli rajaskaemi ja Hiiumaa puhkeala kaardiga, 5 huvipunkti. Raja lõpus Tõrvanina telkimisala ja kaunis liivarand supluseks (RMK Loodusega koos 2016^P). Telkimisalal on 7 lõkkekohta, 7 laud-pinki, 2 kuivkäimlat, prügikonteinerid (RMK Loodusega koos 2016^Q).

Lugu/väärtus: Liikumine mere ja metsa piirimaal on huvitav, sest toimub pidev suletud ja avatud maastiku vaheldumine. Kärdlast Taresteni jääb raja ja mere vahele karjatatav rannaniit, kus rände ajal võimalus jälgida rändlinde (RMK Loodusega koos 2016^P).

Toode/teenus: Kärdla-Tõrvanina matkarada on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Kõrgessaare orhideede õpperada

Asukoht: riigimaa, Kõrgessaare, Hiiu vald.

Info: RMK Hiiumaa puhkeala 100 m pikkune orhideede õpperada (RMK Loodusega koos 2016^r).

Turundus: Kõrgessaare orhideede õpperada (Joonis 39.) on Puhkaestis.ee lehel olemas, Hiiumaa 2016. a turismikataloogis puudub. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Joonis 39. Kõrgessaare orhideede õpperada. Autori foto. 16.05.16

Ligipääs: rada asub keset Kõrgessaare asulat parkla kõrval, kus on parkimisruumi mitmele sõiduautole ja bussile (RMK Loodusega koos 2016^r).

Seisukord: 5 värviliste piltidega infotahvlit ja 1 suur teabetahvel (RMK Loodusega koos 2016^r).

Lugu/väärtus: õpperajal avaneb teejuhita ja lühikese ajaga kodumaiste orhideedega tutvumiseks suurepärane võimalus. Rada on tükike lubjarikast rohumaad keset Kõrgessaare asulat. Õppepeenral kasvab looduslikult 10 käpaliste liiki (RMK Loodusega koos 2016^r).

Toode/teenus: ei kuulu mitte ühegi paketi koosseisu.

Parendused/ettepanekud: Kõrgessaare orhideede õpperada on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Laasimetsa lõkkekoht

Asukoht: riigimaa, Leigri küla, Hiiu vald, Leigri looduskaitseala, Leigri sihtkaitsevöönd.

Info: Laasimetsa lõkkekoht (Joonis 40.) on RMK Hiiumaa puhkeala lõkkekoht.

Turundus: Puhkaestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Joonis 40. Laasimetsa lõkkekoht. Autori foto.
16.05.16

Ligipääs: lõkkekoht asub Hüti-Käina tee ääres, Hütist 3,5 km Käina poole, vasakul pool vahetult sõidutee ääres. Olemas ka viit, mis suunab RMK puhkekohta. Parkimine metsatee servas lõkkekoha kõrval (RMK Loodusega koos 2016^s).

Seisukord: laud, välikäimla, varikatusega lõkkekoht, välikäimla (RMK Loodusega koos 2016^s).

Lugu/väärtus: sobiv koht puhkamiseks põhimaanteedest kõrvale põigunud matkajale, piknikupidajale, jahimeestele. Vaatamisväärsusteks vääriselupaigad ja põlismets (RMK Loodusega koos 2016^s).

Toode/teenus: ei kuulu mitte ühegi paketi koosseisu.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Leemeti lõkkekoht, matkarada ja metsaonn

Asukoht: riigimaa, Õngu küla, Emmaste vald.

Info: Leemeti lõkkekoht, matkarada ja metsamaja (Joonis 41.) on RMK Hiiumaa puhkeala objektid. Püstkoja (lõkkekoha) juurest saavad alguse 2 ja 3 km pikkused matkarajad. Metsamajast 100 m kaugusel on Leemeti lõkkekoht ja Leemeti matkarada (RMK Loodusega koos 2016^s).

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Puski-Emmaste teelt 2 km Lelu poole, kruusakattega teel sõidutee ääres vasakul pool lõkkekoht ja matkarada, metsamaja paremal pool teed. Suunda näitab ka viit. Parkimine sõidutee servas, metsamaja juures parkimisvõimalus 20 autole (RMK Loodusega koos 2016^s).

Seisukord: lõkkekoht, saun, kuivkäimla, kiik, infotahvel raja skeemi ja legendiga (RMK Loodusega koos 2016^s; RMK Loodusega koos 2016^z). Püstkoja ees on lubatud telkida 5

Joonis 41. Leemeti püstkoda. Autori foto.
15.08.13

aga ligipääs on hea (RMK Loodusega koos 2016⁵).

Toode/teenus: Leemeti lõkkekoht, matkarada ja metsamaja on objektid, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Luidja telkimisala

Asukoht: riigimaa, Luidja küla, Hiiu vald.

Info: Luidja telkimisala (Joonis 42.) on RMK Hiiumaa puhkeala objekt.

Joonis 42. Luidja telkimiskoht. Autori foto.
16.05.16

Seisukord: infoalus, parkla, kuivkäimla, ruumi 25 telgile, kaetud ja grillimisrestidega lõkkekoht, varikatusealune (RMK Loodusega koos 2016¹). Viit telkimisalale halvasti nähtav.

telgiga, metsamaja juures telkimisvõimalus ainult maja broneerinud kasutajatele, kuni 40 telkijat (RMK Loodusega koos 2016²; RMK Loodusega koos 2016⁵).

Lugu/väärtus: matkarajal võib imetleda jääajajärgseid luitenõlvi ja nendevahelisi soiseid nõgusid (RMK Loodusega koos 2016²). Leemetist leiab nii talvel kui suvel privaatse olemise. Metsamaja asub suurematest asulatest kaugel keset metsa,

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: telkimisala asub Kärblast 25 km kaugusel, Kõpu poolsaare alguses Luidjal. Luidja-Emmaste teeristist liikuda 50 m Kõpu poole, kust viit "telkimisala" näitab paremale. Parkla 3 väiksemale bussile või 15 autole (RMK Loodusega koos 2016¹).

Lugu/väärtus: telkimisala asub liivaranna naabruses, mis on kuulus oma laulvate liivade poolest. Telkimisala on meretuulte ja kõrvetava päikese eest varjul keset lopsakat sanglepikut (RMK Loodusega koos 2016^l). Vaata Luidja lepik.

Toode/teenus: Luidja telkimisala on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: suunaviit paremini nähtavaks teha.

Mägipä telkimisala

Asukoht: riigimaa, Mägipä küla, Hiiu vald, Kõpu looduskaitseala.

Info: Mägipä telkimisala (Joonis 43.) on RMK Hiiumaa puhkeala objekt. Telkimisala on kõrvuti Kalurikoja metsaonniga.

Joonis 43. Mägipä telkimisala. Autori foto.
16.05.16

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kärddla suunalt tulles suunab 50 m enne Kõpu bussipeatust viit paremale metsaonni ja telkimisalani. Sõiduteelt telkimisalani on 3,5 km kruusakattega külated. Kohalejõudmist suunavad viidad. Parkla 4 suurele bussile või 15

autole, suurte busside parkla 1 km kaugusel telkimisala algusest (RMK Loodusega koos 2016^u).

Seisukord: ruumi 10 telgile, infotulp, parkla, kuivkäimla, kaetud lõkkekoht, 2 grillimisrestidega varustatud lõkkekohta (RMK Loodusega koos 2016^u).

Lugu/väärtus: telkimisalalt algaval Mägipä õpperajal saab imetleda ümbritsevaid mitmekesiseid ja liigirikkaid okaspuumetsi (RMK Loodusega koos 2016^u).

Toode/teenus: Mägipä telkimisala on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giid Helgi Põllo külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Metsapere metsaonn

Asukoht: riigimaa, Mänspe küla, Emmaste vald.

Info: Metsapere metsaonn (Joonis 44.) on RMK Hiiumaa puhkeala objekt.

Joonis 44. Metsapere metsaonn. Jüri Pere (RMK Loodusega koos 2016^v)

Turundus: Puhkaestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: liikuda Puski-Emmaste teelt 8 km Lelu poole, edasi suunab metsaonni viit paremale. Parkla 2 väiksemale bussile või 7 autole (RMK Loodusega koos 2016^v).

Seisukord: telkimisplats 20 telgile, infotahvel, lõkkekoht, puukuur, varikatusega laud-pink, välikäimla, tiik ujumissillaga, liivamägi puuskulptuuridega (RMK Loodusega koos 2016^v).

Lugu/väärtus: metsaonn keset häid seene-ja marjametsi.

Tiigi taga asuval liivamäel saab lumisel ajal kelgutada (RMK Loodusega koos 2016^v).

Toode/teenus: ei kuulu mitte ühegi paketi koosseisu.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Neljateeristi õpperada

Asukoht: riigimaa, Mägipe küla, Hiiu vald, Kõpu looduskaitseala.

Info: Neljateeristi õpperada (Joonis 45.) on umbes tunniajalist jalutuskäiku pakkuv vaheldusrikas 3 km pikkune rada jääajast pärinevate astangute ja allikaliste soolapikeste vahel (RMK Loodusega koos 2016^w).

Joonis 45. Neljateeristi õpperada. Autori foto.
16.05.16

Turundus: Puhkaestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kärkla suunalt tulles suunab 50 m enne Kõpu bussipeatust viit paremale Kalurikoja metsaonni ja Mägipä telkimisalani. Sõiduteelt parklani on 2,5 km kruusakattega külateed. Parkla 5 autole või 3 väiksemale bussile matkaraja alguses,

kasutada saab ka Mägipä telkimisala parklat 1 km kaugusel raja algusest (RMK Loodusega koos 2016^w).

Seisukord: infotahvlid, laudrajad, purre, redel ronimiseks üle Mägipä rändrahn (RMK Loodusega koos 2016^w).

Lugu/väärtus: rada kulgeb Kõpu poolsaare põhjarannikul, 8000 a vanuse rannaastangu ja nüüdisranna vahelistes metsades. Mõirasoo on väike rannaastangualune lubjarikas allikasoo, mille kohta on mitmeid nimelegende. Kohata võib soojemast kliimaperioodist pärit kaitsealust jugapuud. Mägipe rändrahn ja rannas Süllasoo Jaanikivi on mälestusmärgid jääajast (RMK Loodusega koos 2016^w).

Toode/teenus: Neljateeristi õpperada on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Ninaotsa telkimisala

Asukoht: riigimaa, Kõrgessaare, Hiiu vald.

Info: Ninaotsa telkimisala (Joonis 46.) on RMK Hiiumaa puhkeala telkimiskoht.

Turundus: Puhkaestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Joonis 46. Ninaotsa telkimisala. Jüri Pere (RMK Loodusega koos 2016^õ)

Ligipääs: Kärkla poolt tulles keerata pärast Kõrgessaaret Viskoosasse. Viskoosa bussipeatusest ja tiigist möödudes keerata pärast kahekordseid elumaju paremale (suunaviit „Ninaotsa telkimisala“). Sealt sõita otse, kuni 0,9 km pärast on järgmine suunaviit. Peateelt on telkimisalale 2 km.

Parkla 10 suurele bussile või 50 autole (RMK Loodusega koos 2016^õ).

Seisukord: ruumi 35 telgile, infoalus, parkla, puukuur, kuivkäimla, varikatusealune küttekoldega, grillimisrestidega lõkkekohad (RMK Loodusega koos 2016^õ).

Lugu/väärtus: paik, kus lõket teha ja päikeseloojangut nautida. Seotud Kõrgessaare mõisa ja O. R. L. von Ungern-Sternbergiga, kelle kohta saab täpsemalt lugeda telkimisala infotahvliilt (RMK Loodusega koos 2016^õ).

Toode/teenus: Ninaotsa telkimisala on üks objektidest, kuhu Hiiumaa giid Urmas Selirand külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Palli õpperada, telkimisala ja linnuvaatlustorn

Asukoht: riigimaa, Palli küla, Hiiu vald.

Info: Palli õpperada, telkimisala ja linnuvaatlustorn (Joonis 47.) on RMK Hiiumaa puhkeala objektid. Õpperada 1,5 km pikkune (RMK Loodusega koos 2016^ä).

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: matkarada asub Luidja-Rattagu teelt 4,8 km kaugusel. Luidjalt keerata paremale (suunaviit "Palli telkimisala"), sõita otse ja 3 km pärast keerata suunaviida juurest uuesti paremale. Sõita edasi, kuni jõuate Palli telkimisala parklasse. Palli telkimisala parklas kohti 3 suurele bussile või 15 autole (RMK Loodusega koos 2016^ä).

Joonis 47. Palli telkimisala. Autori foto. 16.05.16

Seisukord: ruumi 25 telgile, infotulp, infoalused, kuivkäimla, küttekoldega varikatusealune, kaetud lõkkekoht, grillimisrestidega lõkkekohad (RMK Loodusega koos 2016^ä; RMK Loodusega koos 2016^ö).

Lugu/väärtus: saab tundma õppida rannikukooslusi ja metsi või vaadelda merelinde Palli telkimisala kõrval asuvast linnuvaatlustornist (RMK Loodusega koos

2016^ä).

Toode/teenus: Palli õpperada, telkimisala ja linnuvaatlustorn on objektid, kuhu Hiiumaa giid Urmas Selirand külastajaid viib.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Ristna looduskeskus, õpperada ja teabepunkt

Asukoht: riigimaa, Kalana küla, Hiiu vald.

Info: Ristna looduskeskus, õpperada ja teabepunkt (Joonis 48.) on RMK Hiiumaa puhkeala objektid. Õpperada 1,5 km pikkune (RMK Loodusega koos 2016^ü). Ristna looduskeskus on RMK Hiiumaa puhkeala keskus (RMK Loodusega koos 2016^x).

Joonis 48. Ristna looduskeskus ja teabepunkt. Autori foto. 16.05.16

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel on Ristna looduskeskus ja merekaubamaja kirjas. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil olemas. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: objektid asuvad Kõpu-Ristna tee ääres, Kõpust 8 km Ristna poole. Looduskeskuse ees on Metsavahi bussipeatus. Parkla 2 suurele bussile või 10 autole (RMK Loodusega koos 2016^ü).

Seisukord: infoalused, infotulp, parkla, telkimisvõimalus, looduskeskuses tasuta Wifi (RMK Loodusega koos 2016^ü; RMK Loodusega koos 2016^x).

Lugu/väärtus: jalutuskäigul looduskeskuse õuel ja õpperajal saab tuttavaks metsandusliku pärandi ja põlismetsa eluga. Looduskeskuse abihoones asub merekaubamaja - mereprügi ja prügistatuse mõjusid tutvustav näitus (RMK Loodusega koos 2016^x).

Toode/teenus: looduskeskuses loodusõppeprogrammid, teabematerjalid ja info Hiiumaa ning teiste RMK puhkealade kohta, metsa- ja loodusteemalised üritused, võimalik rentida saali või looduskeskust loodusteemaliste ürituste tarbeks (RMK Loodusega koos 2016^x). Ristna looduskeskus, õpperada ja teabepunkt on objektid, kuhu Hiiumaa giidid Helgi Põllo ja Urmas Selirand külastajaid viivad.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

Säärenina lõkkekoht

Asukoht: riigimaa, Suuresadama küla, Pühalepa vald.

Info: Säärenina lõkkekoht (Joonis 49.) on RMK Hiiumaa puhkekoht.

Joonis 49. Säärenina lõkkekoht. Jüri Pere (RMK Loodusega koos 2016^y)

Turundus: Puhkaeestis.ee lehel puudub. Hiiumaa 2016. a turismikataloogi kaardil leppemärgiga märgitud. RMK Loodusega koos lehel olemas.

Ligipääs: Kärddla-Heltermaa teelt keerata Suuresadama poole. Enne Suuresadamasse jõudmist suunab viit "lõkkekoht" paremale. Parkida saab ranna ääres (RMK Loodusega koos 2016^y).

Seisukord: pingid, vaateplatvorm, kaetud lõkkekoht, prügikast, välikäimla, telkimine lubatud 5 telgile (RMK Loodusega koos 2016^y).

Lugu/väärtus: külastajaid ootab väike kadakane neem, kiviklibune rand ja merevaade katusega vaateplatvormilt (RMK Loodusega koos 2016^y).

Toode/teenus: ei kuulu mitte ühegi paketi koosseisu.

Parendused/ettepanekud: töö autoril pole soovitusi edaspidiseks.

3.2. Hiiumaa majutusasutuste kodulehtede analüüs

Tutvusin Hiiumaa Turismiinfokeskuse, puhkaeestis.ee ja Hiiumaa ametlikul veebileheküljel asuvate majutusasutuste kodulehtedega. Vaatasin, kas need pakuvad mingeid marsruute või soovivad kohalikke turismiobjekte, nii minu valikus olevaid, kui ka teisi objekte. Küllastasin 12. mai 2016. a 61 majutusasutuse kodulehte. Majutusasutused olid hostelid, külaliskorterid, puhkekülad, hotellid, külalistemajad või puhkemajad.

15 majutusasutust soovitas küllastajatele oma kodulehel kohalikke turismiobjekte, 4 pakkus välja, et korraldavad ise matka. 1 majutusasutus võimaldas retke tellimist koos retkejuhiga. Näiteks Sinima puhkeküla pakub välja võimalust tellida lühikesi retki koos retkejuhiga Hiiumaa looduskaitsekohtadesse, nagu Vanajõe org, Leemeti matkarada, Tihu järvede ümbrus. Sõnajala hotell pakub välja matkapakette jalgrattaga mööda Hiiumaad, jalgsimatku Hiiumaal ja linnuvaatlust. Hotellis Sõnajala on ka jalgrattarent. Tiigi puhkemaja korraldab paadimatku laidudele ning Sõru puhkeküla pakub purjereise väiksematele seltskondadele Soela väinas ja Hiiumaa ümbruses. Järveääre puhkekeskus organiseerib militaaratkasid.

Liilia hotelli kodulehekülg suunab edasi Tuletorniringi lehele. Hõbekala külalistemaja mainib oma kodulehel ajaloolisi militaarrajatisi ja tuletorne. Orjaku linnuvaatlustorni või Käina lahte soovitab küllastada kõige rohkem majutusasutusi, 9. Nendeks on Puulaiu matkamaja, Sõru puhkeküla, Heltermaa hotell, Keldrimäe ja Dagen Haus külalistemajad, Mäeotsa talu suvemaja ning Ranna talu, Nina talu ja Kassariotsa puhkemajad. Säätetirpi mainitakse viiel kodulehel: hotell Liilia, Keldrimäe külalistemaja, Mäeotsa talu suvemaja ning Ranna talu ja Kassariotsa puhkemajad. Kalda puhketalu, Pihla turismitalu ja Dagen Haus külalistemaja nimetavad tuletorne, vastavalt siis Tahkunat, Kõput ja Ristnat. Veel märgib Allika hostel ära Tihu järvi, Dagen Haus külalistemaja Sarve paepealseid ja Priidumeeli puhkemaja Põhilise leppe kivisid.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et üsna vähesed kodulehed mainivad või soovivad küllastada kohalikke vaatamisväärsusi. Vaid 15 kodulehte, mis on vähem kui neljandik vaadeldud Hiiumaa majutusasutustest, pakuvad küllastamiseks välja saarel asuvaid atraktsioone. Ise matku korraldavaid või retki sissetellivaid asutusi oli 5.

Tabel 1. Hiiumaa loodusturismi objektid, seisuga mai 2016

OBJEKTID	Puhkae estis.ee lehel	Hiiumaa turismikataloo gis	Majutusasutus te kodulehel	U. Seliranna ringreisid es	H. Põllo ringreisid es	Parkl a	Suuna viidad	Infot ahve l
1. Kukka kivi	+	+		+	+	-	+	+
2. Põhilise leppe kivid	+	+	1	+	+	-	+	+
3. Helmerseni kivikülv	+	+		+	+	-	+	+
4. Kõpu suurkivi	-	-		+	+	+	+	-
5. Tärkma ohvritamm	-	-		-	+	-	+	+
6. Ülendi niinepuu	-	-		+	+	-	+	+
7. Kärkla arteesia kaevud	+	+		+	+	-	-	+
8. Kurisoo neeluauk	-	-		-	+	-	+	+
9. Uuejärve neeluauk	-	-		-	+	-	+	+
10. Kurisu neeluauk	+	-		-	+	-	+	+
11. Kaibaldi liivik	-	-		-	-	-	-	-
12. Vanajõe org	+	+		+	+	+	+	+
13. Suuremõisa park	-	+		+	+	+	-	+
14. Vaemla park	-	-		-	+	-	-	+
15. Kallaste pank	+	+		+	+	+	+	+
16. Tihu järved	-	-	1	+	-	-	+	+
17. Säaretirp	+	+	5	+	+	+	+	+
18. Rebastemäe õpperada	+	+		+	+	+	+	+
19. Kärkla meteoriidikraater	-	-		+	+	-	-	+
20. Orjaku linnuvaatlustorn ja õpperada	+	+	9	+	+	+	+	+
21. Hiiumaa laiud	-	-		-	+	-	-	-
22. Sarve poolsaare alvarid	+	-	1	-	+	-	+	+
23. Luidja lepik	+	-		+	+	-	+	-
24. Puski kiriku varemed	+	+		+	+	-	-	-
25. Kummistu kalmistu	-	-		-	+	-	+	+
26. Ristimägi	+	+		+	+	+	+	+
27. Tubala vai	+	+		+	+	+	+	+
28. Kõpu tuletorn	+	+	1	+	+	+	+	+
29. Tahkuna tuletorn	+	+	1	+	+	+	+	+
30. Ristna tuletorn	+	+	1	+	+	+	+	+
31. Tahkuna militaarrajatised	+	-		+	+	+	+	+
32. Autobaasi lõkkekoht	-	+		+	-	-	+	+

33. Hirmuste õpperada ja telkimisala	-	+		+	-	+	+	+
34. Isabella puhkekoht	-	-		-	+	+	+	+
35. Kaleste õpperada ja telkimisala	-	+		+	+	+	+	+
36. Kalurikoja metsaonn	-	+		-	-	+	+	+
37. Kapasto metsaonn	-	+		+	-	+	+	-
38. Kärkla-Tõrvanina matkarada	+	+		+	+	+	+	+
39. Kõrgessaare orhideede õpperada	+	-		+	+	+	+	+
40. Laasimetsa lõkkekoht	-	+		-	-	-	+	-
41. Leemeti lõkkekoht, matkarada ja metsamaja	-	+		-	+	+	+	+
42. Luidja telkimisala	-	+		-	+	+	+	+
43. Mägipä telkimisala	-	+		-	+	+	+	+
44. Metsapere metsaonn	-	+		-	-	+	+	+
45. Neljateeristi õpperada	+	+		+	+	+	+	+
46. Ninaotsa telkimisala	-	+		+	-	+	+	+
47. Palli õpperada, telkimisala ja linnuvaatlustorn	-	+		+	-	+	+	+
48. Ristna looduskeskus, õpperada ja teabepunkt	+	+		+	+	+	+	+
49. Säärenina lõkkekoht	-	+		-	-	-	+	-
KOKKU	23	32	20	32	38	29	42	41

3.3. Hiiumaa giidide tegevuse analüüs

2016. aasta seisuga on Hiiumaal 21 atesteeritud ja tegevusõigust omavat giidi, kes kõik kuuluvad ka Hiiumaa Reisijuhtide Seltsi. Valisin Helgi Põllo ja Urmas Seliranna just seetõttu, et nad on kõige enam keeli valdavad Hiiumaa giidid ja kaua tegutsenud. Samuti on Helgi Põllole omistatud meistergiidi kvalifikatsioon.

30. aprillil 2015. aastal intervjueerisin kahte Hiiumaa giidi – Urmas Seliranda ja Helgi Põllot. Küsisin, milliste turismiobjektide juurde nad külastajaid viivad, mis oleks samas ka minu valimis olevad objektid. Vastused kajastuvad tabelis 1. Urmas Selirand pakub ka raha küsimata laupäevaseid ja pühapäevaseid matku. Teda kannustab eelkõige looduses 'inimese kestast välja saamine'. Eelkõige ootab ta matkadele noori inimesi ja ta eesmärk on nad virtuaalmaailmast välja saada.

Helgi Põllo arvab, et Hiiumaa suureks tõmbenumbriks on jäätee. Hetkel koostab H. Põllo üle Hiiumaa kulgevat matkarada. Põllo turismitoote idee oleks koos külastajatega seente või marjade korjamine ja seejärel koos hoidiste tegemine.

4. ARUTELU

Käesoleva töö hüpotees oli, et Hiiumaa loodusturismi potentsiaal on suur, kuid ei leia piisavat kasutust. Puuduvad ainult loodusturismiga tegelevad ettevõtted kohapeal. On küll üksikuid ettevõtjaid, kes pakuvad oma põhitöö kõrvalt hooajaliselt loodusturismi teenuseid, aga aasta ringi otseselt loodusturismi pakette või tooteid pakkuvad ettevõtteid ei ole.

Samuti puudub internetilehekülg või trükis, mis kajastaks kõiki Hiiumaa loodusturismi objekte, kaasa arvatud RMK puhkekohti. Kõike rohkem loodusobjekte kajastab Hiiumaa 2016. aasta turismikataloog, aga sealgi pole näiteks RMK objektid nimeliselt ära toodud. Kataloogi kaardil pole ka mitmeid turistidele potentsiaalset huvi pakkuda võivaid vaatamisväärsusi, mis mina oma töös olen välja toonud.

Üle poolte objektidest (32) olid Hiiumaa 2016. aasta turismikataloogi vaatamisväärsuste kaardil. RMK objektid ei olnud kaardil vaatamisväärsustena märgitud, välja arvatud Kallaste pank, Vanajõe org, Orjaku õpperada ja Sääretirp. Kaardil on ülejäänud RMK puhkekohad märgitud vaid leppemärgiga, kas siis matka/loodusraja, telkimisala, lõkkekoha või metsaonnina.

Alla poolte vaatlusalustest objektidest (23) (Tabel 1.) olid puhkaeestis.ee lehel olemas. Kohalik giid Helgi Põllo käib turistidega enamiku (38) atraktsioonide juures. Urmas Selirand viib giidina ekskursioone läbi samuti enamuste (32) antud objektidele.

Parkla on olemas 29 objekti juures. See ongi Hiiumaa vaatamisväärtuste üks peamisi puuduseid infrastruktuuri osas. Samuti tuleb paljudes kohtades auto tee äärde jätta. Mõnes paigas, näiteks Helmerseni kivitänavi juures, oli tee niivõrd kitsas, et auto tuli suures osas pinnasele parkida, et liiklust mitte takistada. Samuti oli seal probleemiks autoga ringikeeramine. RMK objektidel on parkimine paremini korraldatud kui ülejäänud valimisse jäänud vaatamisväärsustel. 25-st RMK objektist on parkla olemas 22 objekti juures.

Viidastus oli olemas 42-1 objektil (Tabel 1.). Halb viidastus oli Kukka kivil, Tärkma ohvritammel ja Kurisu neeluaugul. Kukka kivi viimasest viidast kivist jõudmine oli komplitseeritud, sest puudus korralik rada, mis sinnani viiks. Leidsin kivi alles teisel

külastusel. Viit Tärkma ohvritamme juurde näitas alles Emmaste asulasse sisse keerates. Seal võiks viit olla ka asula suure tee pealt. Kurisu neeluaugu viidastus oli hea kuni eelviimase viidani. Nimelt ühel külavahetee hargnes kolmeks ja ristmikul puudus viit ning ise tuli nuputada, kuhu edasi sõita. Mina suutsin õige teeotsa valida teisel katsel.

Välja valitud loodusturismi objektide puhul on probleemiks nende vähene kasutamine loodusturismi pakettides ja objektide potentsiaali kasutamata jätmine turismis. Neid probleeme võib laiendada ülejäänud Hiiumaa loodusturismi objektidele.

Minu soovitus kohalikele omavalitsustele on halvas seisus loodusturismi objektid ja nende taristu, teabetahvliid korda teha. Enne ei saa objekte hakata laiemale üldsusele reklaamima turunduskanalite kaudu, kuni objektid pole korras. Puhkaeestis.ee Hiiumaa lehekülge võiks RMK puhkekohti ka üles loetleda looduse või aktiivse puhkuse ning seikluse kategoorias. 9 RMK õpperada ja puhkekohta on puhkaeestis.ee lehel juba olemas. Hiiu Maavalitsusel soovitan viimases 2005. a Hiiumaa turismi arengukavas toodud tegevuskava 2006-2010 üle vaadata ja analüüsida, mis sai teoks tehtud ja mis mitte. Uue info valguses võiks Hiiu Maavalitsus tellida uue Hiiumaa turismi arengukava. Soovitan kohalikel majutusettevõtetel rohkem piirkondlikke loodusturismi objekte oma kodulehtedel reklaamida. Majutusettevõtetele teen veel ettepaneku oma kodulehed lihtsamaks ja loogilisemaks teha, nii mõnelgi kodulehel oli informatsiooni otsimine üsna keeruline.

KOKKUVÕTE

Töö eesmärgiks oli kaardistada Hiiumaa loodusturismiga seonduvate objektide virtuaalne ja füüsiline hetkeolukord ning anda soovitusel nende paremaks kasutamiseks turismis.

Meetodina kasutasin turismiinfot koondavate kodulehtede ja kirjanduse uuringut ja valisin 49 loodusturismi seisukohast olulist objekti, mis võivad looduses viibijatele potentsiaalselt huvi pakkuda. Küllastasin valikusse jäänud objektidest 35. perioodil 27.02.15-16.05.16. Kirjeldasin objektide asukohta, infot, turundust, ligipääsu, seisukorda, väärtust, kuuluvust pakettidesse ja andsin omapoolsed soovitusel. Samuti tegin Hiiumaa majutusasutuste kodulehtede uuringu selgitamaks välja loodusturismi objektide ja teenuste kajastamise nendel. Veel intervjuerisin Hiiumaal tegutsevaid (loodus)giide Urmas Seliranda ja Helgi Põllot.

Välja valitud Hiiumaa loodusturismi objektid on hästi viidastatud ja enamasti infotahvlitega varustatud. Ent mitmed teabetahvlid on halvas seisus ja vajavad väljavahetamist. Parkla oli olemas üle pooltel vaatlusalustel objektidel. Enamus objekte kuuluvad giidide Urmas Seliranna ja Helgi Põllo ringreisidesse. Vaid vähesed majutusasutuste kodulehed mainivad või soovivad küllastada kohalikke vaatamisväärsusi. Puhkaestis.ee turismiinfo portaali ja Hiiumaa turismikataloogi ei kajasta kõiki kohalikke vaatamisväärsusi. Kõige olulisemad andmed on esitatud tabelina.

Hiiumaal puuduvad spetsialiseerunud loodusturismi ettevõtted. Välja valitud loodusobjektide puhul on puuduseks nende kasutamata jätmise loodusturismis.

Soovitan esmalt kohalikel omavalitsustel kulunud taristuga loodusturismi objektid korrastada. RMK Hiiumaa puhkekohad võiks olla ka puhkaestis.ee leheküljel kuvatud. Majutusettevõtetel soovitan oma kodulehtedel senisest enam kohalikke loodusobjekte reklaamida ja kodulehtedel informatsiooni leidmise lihtsamaks teha.

Viimane Hiiumaa turismi arengukava koostati 2005. aastal. Soovitan Hiiu Maavalitsusel uus arengukava koostada. Ehk võiks mu bakalaureusetöö olla järgmise arengukava loodusturismi

käsitleva peatüki aluseks. Olukorra paremaks muutmiseks tutvustan oma tööd Sihtasutusele Tuuru, Hiiumaa Turismiinfokeskusele ja Hiiumaa Turismiliidule.

NATURE TOURISM DEVELOPMENT POSSIBILITIES ON THE ISLAND OF HIUMAA

SUMMARY

The purpose of current thesis was to survey the current status of nature tourism objects, both virtual and physical, on the island of Hiiumaa and to make recommendations for different stakeholders.

First I did a research on tourism information webpages and literature and chose 49 important nature tourism objects, which potentially could be of interest among nature visitors. I visited 35 objects of my selection during 27.02.15-16.05.16. I described objects' location, information, marketing, approachability, status, value, affiliation to packages and gave my suggestions. I also surveyed the webpages of different lodgings of Hiiumaa. Additionally I interviewed active (nature)guides of Hiiumaa Urmas Selirand and Helgi Põllo.

The nature tourism objects which I chose were well signposted and mostly had information boards. However several information boards were in bad condition and need replacement. More than half of these objects had a parking lot. Most of the objects belong to routes, which are leaded by guides Urmas Selirand and Helgi Põllo. Only a few of lodgings webpages' mention or recommend visiting local sights. Visitestonia.com tourist information website and tourism catalogue of Hiiumaa don't reflect all local sights. The data, acquired, is assembled in a general table.

There aren't any specialized nature tourism businesses on Hiiumaa. My chosen nature objects are lacking the usage in nature tourism.

Firstly I recommend the local authorities to fix the infrastructure of objects that need repairing. In my opinion visitestonia.com website should include the State Forest Management Centre's Hiiumaa Recreation Area' objects. I strongly recommend the

accommodation to promote local nature tourism objects on their websites and make their websites more user-friendly.

The last Hiiumaa Tourism Development Plan was elaborated in 2005. I recommend Hiiumaa County Administration to start a new development plan. Perhaps next development plan can be based on my thesis. To improve the image of Hiiumaa Island among nature lovers and other holidaymakers I will present this work to Tuuru Foundation, Hiiumaa Tourist Information Centre and Hiiumaa Tourism Association.

Kasutatud kirjandus

1. Aasma, T. Pihla-Kaibaldi looduskaitseala. Eesti Loodus 2006/10
2. Ardel, T. 2015. Maaturismi aabits. Argo.
3. Bell, S. 1997. Design for Outdoor Recreation. Taylor & Francis
4. Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U., Simpson, M. 2007. Outdoor Recreation and Nature Tourism: A European Perspective. <http://lrlr.landscapeonline.de/Articles/lrlr-2007-2/download/lrlr-2007-2Color.pdf> (viimati külastatud 25.04.16)
5. Bell, S., Simpson, M., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U. 2009. European Forest Recreation and Tourism: A Handbook. Taylor & Francis
6. Carr, N. 2002. The tourism-leisure behavioural continuum. Annals of Tourism Research, 29 (4): 972–986.
7. Ehrlich, Ü. 2013. Eesti loodusturism kui majandusharu
8. Fredman, P., Tyrväinen, L. 2010. Frontiers in nature-based tourism. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 10(3): 177-189.
9. Fredman, P., Wall-Reinius, S., & Grundén, A. 2012. The nature of nature in nature-based tourism. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 12(4): 289-309.
10. Heinsaar, K. 2001. Rekreatsioon – selle korraldus ja koolitus. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn. (Magistritöö)
11. Hellström, K. (10.05.2016). Rekonstrueerimistööd Suuremõisa pargis – Hiiu Leht nr 37 (1895), lk 1
12. Kaups, L. 2016. Hiiumaa turismikataloog 2016. Hiiumaa Turismiliit
13. Kose, M., Lelov, R. Eesti Loodusturismi Klasteri Strateegia 2011-2020. Eesti Maaturism. 2010. Tallinn
14. Leito, T. 2002. Hiiumaa loodusväärtused. Hiiumaa Keskkonnateenistus
15. Leito, T. 2007. Hiiumaa pargid ja kaitstavad looduse üksikobjektid. Hiiumaa Keskkonnateenistus
16. McKercher, B. 1996. Differences between tourism and recreation in parks. Annals of Tourism Research, 23 (3): 563–575.
17. Mõniste, M. 2008. Militaarne Hiiumaa. Hiiumaa Militaarajalooselts
18. Pollock, A. 2015. Social Entrepreneurship in Tourism: The Conscious Travel Approach. Tipse Tourism
19. Põllo, H. 2004. Tuletorni ring. Põhilise leppe kivid. <http://www.hiiumaa.ee/tuletorn/index.php?id=1>(viimati külastatud 06.04.16)
20. Põllo, H. 2004. Tuletorni ring. Sääretirp. <http://www.hiiumaa.ee/tuletorn/index.php?id=16> (viimati külastatud 06.04.16)

21. Põllo, H. 2004. Tuletorni ring. Orjaku linnuvaatlustorn.
<http://www.hiiumaa.ee/tuletorn/index.php?id=14> (viimati külastatud 06.04.16)
22. Põllo, H. 2004. Tuletorni ring. Ristimägi. <http://www.hiiumaa.ee/tuletorn/index.php?id=7>
(viimati külastatud 06.04.16)
23. Reimann, M. 2010. Ökoturism. Eesti Ökoturismi Ühendus.
http://www.eas.ee/images/doc/ettevojtjale/turism/turismiteadlikkuse_ ja_koolitusprogramm/6k6_turism.pdf (viimati külastatud 16.05.15)
24. Ruukel, A. 1998. Ökoturismi võimalustest Eestis. Ettekanne konverentsil Tartu 1998.
25. Suuroja, M., Suuroja, K. 2014. Hiiumaa loodusmonumendid. OÜ GeoTrail KS
26. Tangeland T., Aas Ø. 2011. Household composition and the importance of experience attributes of nature based tourism activity products – A Norwegian case study of outdoor recreationists. – *Tourism Management*, Vol. 32 (4): 822–832.
27. Loodusturismi tegevusplaan. EAS Turismiarenduskeskus. 2010
28. Hiiumaa Turismiliit. <http://www.hiiumaa.eu/index.php?id=41> (viimati külastatud 15.04.15)
29. Hiiumaa vaatamisväärsuste kaart. 2015. SA Tuuru
30. RMK Loodusega koos 2016^a. Vanajõe oru õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/18789> (viimati külastatud 05.04.16)
31. RMK Loodusega koos 2016^b. Kallaste panga puhkekoht.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/18787> (viimati külastatud 05.04.2016)
32. RMK Loodusega koos 2016^c. Tihu õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/tihu-matkarada> (viimati külastatud 06.04.2016)
33. RMK Loodusega koos 2016^d. Tihu metsaonn.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1589> (viimati külastatud 06.04.2016)
34. RMK Loodusega koos 2016^e. Säätiribi telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/18788> (viimati külastatud 06.04.2016)
35. RMK Loodusega koos 2016^f. Rebastemäe õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1317> (viimati külastatud 06.04.2016)
36. RMK Loodusega koos 2016^g. Orjaku õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1323> (viimati külastatud 06.04.2016)

37. RMK Loodusega koos 2016^h. Sarve telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/9272>
38. RMK Loodusega koos 2016ⁱ. Hirmuste õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1571> (viimati külastatud 07.04.16)
39. RMK Loodusega koos 2016^j. Hirmuste telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1577> (viimati külastatud 07.04.16)
40. RMK Loodusega koos 2016^k. Isabella puhkekoht.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1603> (viimati külastatud 07.04.16)
41. RMK Loodusega koos 2016^l. Kaleste telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1579> (viimati külastatud 07.04.16)
42. RMK Loodusega koos 2016^m. Kaleste õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1574> (viimati külastatud 07.04.16)
43. RMK Loodusega koos 2016ⁿ. Kalurikoja metsaonn.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1583> (viimati külastatud 07.04.16)
44. RMK Loodusega koos 2016°. Kapasto metsaonn.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1591> (viimati külastatud 07.04.16)
45. RMK Loodusega koos 2016^p. Kärddla-Tõrvanina matkarada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1594> (viimati külastatud 07.04.16)
46. RMK Loodusega koos 2016^q. Tõrvanina telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1597> (viimati külastatud 07.04.16)
47. Loodusega koos 2016^r. Kõrgessaare orhideede õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1320> (viimati külastatud 10.04.16)
48. RMK Loodusega koos 2016^s. Laasimetsa lõkkekoht.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1592> (viimati külastatud 10.04.16)

49. RMK Loodusega koos 2016^s. Leemeti metsamaja.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1760> (viimati külastatud 10.04.16)
50. RMK Loodusega koos 2016^z. Leemeti lõkkekoht.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1588> (viimati külastatud 10.04.16)
51. RMK Loodusega koos 2016^z. Leemeti matkarada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1586> (viimati külastatud 10.04.16)
52. RMK Loodusega koos 2016^t. Luidja telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1582> (viimati külastatud 10.04.16)
53. RMK Loodusega koos 2016^u. Mägipä telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1578> (viimati külastatud 11.04.16)
54. RMK Loodusega koos 2016^v. Metsapere metsaonn.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1590> (viimati külastatud 11.04.16)
55. RMK Loodusega koos 2016^w. Neljateeristi õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1318> (viimati külastatud 11.04.16)
56. RMK Loodusega koos 2016^õ. Ninaotsa telkimisala.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1581> (viimati külastatud 11.04.16)
57. RMK Loodusega koos 2016^ä. Palli õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1573> (viimati külastatud 11.04.16)
58. RMK Loodusega koos 2016^õ. Palli telkimisala ja linnuvaatlustorn.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1580> (viimati külastatud 11.04.16)
59. RMK Loodusega koos 2016ⁱ. Ristna õpperada.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1602> (viimati külastatud 11.04.16)
60. RMK Loodusega koos 2016^x. Ristna looduskeskus.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1601> (viimati külastatud 11.04.16)

61. RMK Loodusega koos 2016^y. Säärenina lõkkekoht.
<http://loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/hiiumaa-puhkeala/1598> (viimati külastatud 11.04.16)
62. Tihu järved. Vikipeedia 2015. http://et.wikipedia.org/wiki/Tihu_j%C3%A4rved (viimati külastatud 09.03.16)
63. Kultuurimälestiste riiklik register 2015. 23474 Puski õigeusu kirik.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=23474>
 (viimati külastatud 06.04.16)
64. Kultuurimälestiste riiklik register 2014. 22295 Kummistu kalmistu.
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=22295> (viimati külastatud 06.04.2016)
65. Consumetric. 2008. Eesti loodusturismi pakkumise uuring.
<http://www.eas.ee/images/doc/ettevojale/turism/looduspuhkus/lt%20uuring%20consumetric%202008.pdf> (viimati külastatud 11.05.15)
66. Eesti rannajoon. Eesti Entsüklopeedia 2011. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/eesti_rannajoon
 (viimati külastatud 06.04.16)
67. Eesti Entsüklopeedia 2003. Tihu järved.
http://entsyklopeedia.ee/artikkel/tihu_j%C3%A4rved1 (viimati külastatud 06.04.16)
68. Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium. 2013. Eesti Riiklik Turismiarenduskava 2014-2020. <https://www.riigiteataja.ee/aktiis/3191/1201/3015/lisa.pdf> (viimati külastatud 12.05.15)
69. Looduspuhkuse teema juhend. 2012. EAS Turismiarenduskeskus. <http://issuu.com/eas-estonia/docs/120727091756-38173778e8244231a8fd2babf47deb40?e=1268773/3336836>
 (viimati külastatud 14.05.15)
70. Hiiu vald 2014. <http://hiiuvald.ee/vaatamisvaarsused/huti-kant/324-vanajoe-org> (viimati külastatud 18.05.15)
71. Keskkonnaamet 2016^c.
http://www.keskkonnaamet.ee/public/pargid_pildid/Hiiumaa/Suuremõisa_mõisapark_Andres_Miller6.JPG (viimati külastatud 16.04.16)
72. Keskkonnaamet 2016^a. Vaemla mõisa park.
<http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/vaemla-moisapark/> (viimati külastatud 16.04.16)
73. Kultuurimälestiste riiklik register 2016.
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23561> (viimati külastatud 18.04.16)
74. Paadiga Hiiumaa laidudele 2015. <http://paadigahiiumaalaidudele.eu/et/galerii> (viimati külastatud 18.05.15)

75. Vikerraadio 2015. <http://vana.vikerraadio.err.ee/saade/lemmikud/4973> (viimati külastatud 18.05.15)
76. Tuletorni ring 2004^a. <http://www.hiiumaa.ee/tuletorn/?id=11> (viimati külastatud 18.05.15)
77. Tuletorni ring 2004^b. <http://www.hiiumaa.ee/tuletorn/?id=8> (viimati külastatud 18.05.15)
78. Puhka Eestis 2016^a. Orjaku linnuvaatlustorn. <http://www.puhkaeestis.ee/et/orjaku-linnuvaatlustorn> (viimati külastatud 17.04.16)
79. Puhka Eestis 2016^b. Sarve poolsaare alvarid. <http://www.puhkaeestis.ee/et/sarve-poolsaare-alvarid> (viimati külastatud 06.04.16)
80. Puhka Eestis 2016^c. Luidja lepik. <http://www.puhkaeestis.ee/et/luidja-lepik> (viimati külastatud 06.04.16)
81. Puhka Eestis 2016^d. Puski kiriku varemed. <http://www.puhkaeestis.ee/et/puski-kiriku-varemed> (viimati külastatud 06.04.16)
82. Puhka Eestis 2016^e. Tubala vai. <http://www.puhkaeestis.ee/et/tubala-vai> (viimati külastatud 06.04.16)
83. Puhka Eestis 2016^f. Ristna tuletorn. http://www.puhkaeestis.ee/et/multimedia/ristna-tuletorn?selected=230307&type=yldine_objekt_pilt (viimati külastatud 15.02.16)
84. Puhka Eestis 2015. <http://www.puhkaeestis.ee/> (viimati külastatud 02.05.15)
85. Militaarne Hiiumaa 2013. <http://www.mil.hiiumaa.ee/tahkuna/P4293395.jpg> (viimati külastatud 18.05.15)
86. Tihu järved 2003. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/tihu_j%C3%A4rved1 (viimati külastatud 09.03.16)
87. Keskkonnaagentuur 2015. http://loodus.keskkonnainfo.ee/eelis/default.aspx?state=4;-754447606;est:eelisand;:&comp=objresult=ala&obj_id=1990 (viimati külastatud 06.04.16)
88. Keskkonnaamet 2016^b. <http://www.keskkonnaamet.ee/elualvaritel/> (viimati külastatud 06.04.16)

LISAD

Lisa 1. Loodusobjekti ankeet

Asukoht:

Info:

Turundus:

Ligipääs:

Seisukord:

Lugu/väärtus:

Toode/teenus:

Parendused/ettepanekud: